

ВІСТНИК

(Nachrichtenblatt
des Bundes
zur Befreiung der Ukraina)

Союзу визволення України

Виходить що тижня в неділю.

Річна передплата вносить 15 К., 15 Мар., 3 Дол., 6 рублів,
піврічна 8 К., 3 рублі, квартальна 4 К. 50 сот., 1.75 руб.
Кожда зміна адреси 50 с. Ціна сього числа 40 сот., 15 коп.

Редагує Комітет.

Видає і відповідає за редакцію: Микола Троцький.

Адреса редакції: Wien VIII., Josefstädterstraße 79, II, Tür 19.
Адміністрація: Tür 6. Телефон: 13430. Чек. конто: ч. 107.090.

Менших рукописей і віршів не звертаєть ся; з приводу того не входить ся в ніяку переписку.

IV рік. Ч. 51.

Відень, 16-го грудня 1917.

Ч. 181

ПРОСИМО ВИРІВНЯТИ ЗАЛЕГЛУ ПЕРЕДПЛАТУ ЗА РІК 1917.

ПРОСИМО ВІДНОВИТИ ЗАДАЛЕГІДЬ ПЕРЕДПЛАТУ НА РІК 1918.

Просимо уважно перечитати умови передплати на останній стороні.

Суспільні сили російської революції й Україна.

Найсильнішими партіями в російському громадянстві є тепер більшовики й кадеди. Вибори до Установчих Зборів ще не закінчені, числа голосів, поданих на кандидатів поодиноких партій, ще не обчислені. Але там, де се зроблено, — в Петрограді, Москві й деяких інших більших містах, виходить, що на другім місці за більшовиками стоять кадеди.

Останні події в Росії й дотеперішнє переведення виборів яскраво показують, що поділ російського громадянства на політичні партії ще далеко не закінчив ся та ледви чи й почав ся в європейським розумінню сього слова. Перехід від одной партії до другої все ще великий, при чім посередні партії — соціалдемократи меншевики, соціялісти-революціонери ріжних відтінків і т. д. — упадають, а крайнє ліве та крайнє праве крило — більшовики й кадеди — зростають.

Текучість російських партій показує, що вони збудовані не так на господарській основі поодиноких клас, як на політичних гаслах поодиноких партій і хвилих настроях російського громадянства. Зріст крайнього лівого та крайнього правого крила (кадеди є тепер дійсно крайнім правим крилом) свідчить про те, що російське громадянство стоїть перед рішучою внутрішньою боротьбою, яка може мати величезний вплив на майбутній соціально-політичний розвиток Росії. Трагічність сучасного політичного моменту збільшує та обставина, що в разі поразки більшовиків на їх місце прийшли-б не меншевики або соціялісти-революціонери, але кадеди, а соціялісти поволякли ся-б хвостом за лібералами.

Тепер становище більшовиків досить міцне й їх перемога на Установчих Зборах при допомозі національних груп досить певна, але невідомо, як довго зможуть вони вдержати провід держави в своїх руках. Теперішнє значіння більшовиків у державі основане не так на їх радикальній соціально-політичній програмі, як на їх безоглядній політичній тактиці, особливо в питанні війни й миру. Програма більшовизму не так вже значно ріжнить ся від програми радикального крила соціялістів-революціонерів, соціалдемократів-інтернаціоналістів, а навіть і справжніх меншевиків. Але від усіх інших російських партій більшовики ріжняться тим, що вони роблять те, що інші говорять.

Змова найважнішими кроками більшовиків були оголошені конфіскації земельної власности державою на користь

селянства й переговори в справі завішення зброї. Своім рішучим виступом в земельній справі більшовики розбили партію соціялістів-революціонерів і притягнули переважаючу частину маси, яка йшла за тою партією, на свій бік. На конгресі селянських представників губерній, повітів, громад і фронтних частей, в яким взяло участь понад 300 делегатів, прийшло саме до розбиття партії соц. револ. Її праве крило під проводом Авксентєва й центр під проводом Чернова, що числили разом не більше 70 осіб, виступили проти більшовиків, решта-ж під проводом Камкова, Натанзона та Спиридонової удали ся до Смольного інституту та прилучила ся до більшовиків.

Ся перемога максималістів над поміркованими соціялістами-революціонерами поясняє нам і те, що більшовики, партія передовсім промислового робітництва, дістали таку велику скількість голосів на виборах до Установчих Зборів, серед яких очевидно головну ролю грають голоси селян і солдатів. Сей елемент голосує на більшовиків, бо хоче миру й землі, але міцною основою соціалдемократичної партії не може бути.

Програму мира без анексії і контрибуцій на основі вільного самоозначення націй оголошено ще на початку російської революції; се гасло прийняли не лише всі російські соціялістичні партії, його постарали ся натягнути на своє копито й російські імперіялістичні ліберали, а навіть і їх західно-європейські союзники. Одначе самі лише більшовики спромогли ся рішуче поставити на денний порядок сю справу життя.

Змаганє до миру се головна й майже єдина основа незвичайного зросту сили та значіння більшовиків. Та й інші соціялістичні партії, що хочуть конкурувати з більшовиками, мусять провадити рішучішу мирову політику, ніж вони то робили б з власного почину. Отже прихильників миру є без порівняння більше ніж прихильників більшовиків. Змаганє до миру в Росії тепер загальне, обіймає широкі маси, й се є на руку більшовикам. Але чи допровадять саме вони до миру, се ще питаннє.

Більшовики поставили на карту миру не лише долю своєї партії, але й будучину цілої російської демократії. Коли їм пощастить заключити мир на демократичних умовах,

будуть врятовані здобутки революції і забезпечений вплив соціальної демократії в державі на довгі роки. Сподівати ся, що соціалісти можуть на довгий час вдержати ся при влади, не можна, вже хочби тому, що робітничтво у відсталій економічно Росії творить, порівнюючи, незначний відсоток цілої людности. Але перед теперішнім правительством большевиків повстають непереможні перешкоди до зліквідування війни й, коли вони не будуть усунені і до миру в найближчій часі не прийде, розчароване російське громадянство кине ся в обійми кадетів, а сі останні, щоб оборонити ся раз назавжди перед карколомними експериментами соціалістичних максималістів, можуть постарати ся навіть про повернення монархії в Росії.

На всякий спосіб основа, на якій стоять большевики, дуже крихка й ледво чи можна звязувати з їх хвилими пануванням здійснення соціальних, політичних чи національних постулатів трудящих мас і поневоленх національностей. Але використовувати утворену правительством большевиків ситуацію слід і можна.

Політичні події в Росії, з якою Україна хоче лишити ся в федеративнім звязку, обходять, розуміють ся, дуже близько й Українців. Для України не все одно, який державний лад буде в Росії і хто в ній буде управляти, тому українське громадянство не може будучности свого народу звязувати з якоюсь російською політичною партією, а тим більше такою, яка дістаєть ся до влади силою хвилимих обставин, а не силою міцного коріння у суспільности. І ми бачимо, що Україна дійсно увільняєть ся і від російського державного центру і ухляєть ся від російської міжпартійної боротьби.

Показало ся се дуже яскраво в часі останнього петроградського перевороту. Доки події обмежували ся самим Петроградом і центральною Росією, українське правительство займало неутральне становище. Всі старання меншевиків і бундовців притягнути „Малу Раду“ на свій бік і примусити Українців виступити проти большевиків не мали найменшого успіху. „Мала Рада“ відкинула пропозицію винести осуд большевикам за повстання, уважаючи, що коаліційне правительство винно у повстанню большевиків більше ніж вони самі. Але так само тримались Українці здалека і від большевиків.

Українці, не в'язучи ся ближче з большевиками, вистали добре момент, щоб перевести в діло свої цілі, раз на завше забезпечити ся від втручання петроградського правительства — кадетське воно, чи соціалістичне, умірковане, чи максималістичне — у внутрішні справи України. Вони силою захопили всю владу на Україні і проголосили політичну самостійність свого краю.

Контрреволюція на Україні звертала ся не тільки й не стільки проти большевиків, як проти Українців. Та коли большевиків можна назвати стороною, нападаючою на правительство Керенського, то Українці боронили ся проти того правительства; виступили Українці в Києві і деяких інших містах одночасно з большевиками, але строго після засади — різно йти — разом бити. Далі дороги розходять ся.

Українцям на місці приходиться ся боронити ся також проти большевиків, які не виявляють великої охоти підпорядковувати свою діяльність на Україні інтересам української революції й української державности. Теоретично вони признали на Україні владу Центральної Української Ради, але практично стоять за владу рад робітничих і солдатських депутатів, керіваних з Петрограда, а не з Києва. Так, як і правительство Керенського, теоретично признало було хоч обмежену владу Генерального Секретаріату, а на практиці ігнорувало сей орган влади й поза його плечима далі управляло на Україні.

Все-ж-таки большевики є ліпшими подорожніми Українців ніж меншевики або соц. револ., не говорячи вже про кадетів. До якого сь часу. Та завданням Українців повинно бути взагалі не мати у себе вдома різних посторонніх подорожніх в політичнім життю краю. Національним освідомлен-

ням і організацією мас в українські політичні партії треба усунути з політичного обиду України російські партії, оскільки вони не опирають ся строго на російській (великорусській) меншости, а взагалі щодо діяльности партій національних меншостей треба довести до підпорядкування її в політичній області державним інтересам України.

Що-ж-до властивої Росії (Великоросії), практично беручи справу, російського політичного центру Петрограду, чи може Москви, то тут Українці мають шукати собі союзників, коли потребують, не тільки серед тих, кого мало контує виповідати різні прихильні нам гасла, а також серед тих, хто дійсно репрезентує усвідомлені, — але не хижачькі щодо інших національностей — інтереси великоруського народу та скорше чи пізніше прийде до влади.

Україна хоче позіставати у федеративній звязи з Великоросією і іншими провінціями Росії. В таким разі навизання добрих відносин з відповідальними, тверезими елементами дотичних країв і народів є справою дуже важною, оскільки процес державного усамостійнення України так далеко пішов і таку за собою силу має, що ті елементи погодять ся з доконаним фактом і стануть говорити з Українцями, як рівні з рівними й вільні з вільними.

Етнографічна територія України.

Вже здавна роблено спроби докладного розмежування території, котру заселює український нарід, і докладного означення числа Українців. Одначе, наскільки ходило про російську Україну, всі ті спроби не могли претендувати на наукову точність, бо зовсім не було потрібних до сього автентичних даних. Карта Рітixa—Петермана, видана в Petermann's Geographische Mitteilungen 1878 р., карта Григорія Величка з початку 90 их років і ин. опирали ся на дуже різнороднім матеріалі, дуже неоднаковім щодо своєї вартости й через се не давали повної запоруки докладности в подробицях. Щойно перша загально-російська перепись, переведена 28 січня 1897 р., подала подрібні дати про число й територію всіх народів, які заселюють російську державу, а тим самим про український нарід. На жаль сеї переписи опісля не повторювали й тому дані з 1897 р. зостали й досі одиноким офіціальним джерелом для справи, котру думаємо розглянути.

Одначе вже заздалегідь мусимо застерегти ся, немовби ми ту перепись уважали в усіх подробицях яким то непомильним евангелієм, як се зробив К. Фортунатов у своїй брошурі: „Національня области Россіи“ й деякі инші дослідники. Урядові переписи національностей мають ту хибу, що підпадають впливам офіціальної політики й дають то більше то менше невірні висліди, все в користь пануючого народу, на шкоду недержавних націй. Щодесятьлітні переписи в Галичині й на Угорщині можуть бути клясичним прикладом урядового фалшування національної статистики. В прирівнанню до них російська перепись з 1897 р. зроблена ще доволі солідно. Та що й вона не віддає вірно справжнього відношення національних сил, що й вона прикроена в користь пануючого (великоруського) народу, на се вказав уже Руссов у своїм рефераті у Вільно-Економічнім Товаристві в 1905-ім р., а також в статі: „Нѣскольکو словъ о территории и населеніи Украины“ (Українській Вістник, 1906), се зазначив також В. Коий у розвідці: „Національно-територіяльні межі України“ (Літературно-Науковий Вістник, 1907). Ми постаємо ся ті заміти підперти деякими даними, забраними з тієїж самої переписи. Власне кажучи, національна перепись з 1897 р. роблена дуже неоднаково й непослідовно, залежно від більшої або меншої вмілости та солідности самихже переписчиків, залежно від становища, яке супроти національного питання займав місцевий уряд, зглядно голова місцевої переписної комісії—ісправник. Напр. відома річ, що в старих українських губерніях, де українське населення живе вже споконвіку, або бодай від кількох століть, не може бути мови про яку-то великоруську

колонізацію. Число Великоросів тут дуже дрібне — се елемент хвилевий, напливовий: чиновники різних дикастерій, батюшки зі своїми родинами, поліція та жандармерія, військові органи, різні професіоністи тощо, та й то далеко не всі, бо-ж між ними чимало споміж місцевих українських людей. Все то разом дає пересічно 1 до 2⁰/₀ населення. Тільки в більших політичних і торговельно-промислових центрах, як от Київ або Харків, Великороси знаходять ся у більшій кількості й серед інших верстов населення, між купцями, промисловцями, фаховими робітниками й ин. Тому в тих областях російської держави, де живе населення з твердою і виробленою національною свідомістю, як от напр. в Польщі, перепись виказує тільки $\frac{1}{2}$ до 2⁰/₀ Великоросів. Навіть в такім важнім осередку, як Варшава, число великоруського населення не доходить до 8⁰/₀. Теж саме бачимо в старих українських губерніях, в тих повітах, де національну перепись переведено правильно й сумлінно. Так напр. у всіх повітах київської губернії, з виїмкою київського й бердичівського, виказаний переписю відсоток Великоросів хитаєть ся між 1·1⁰/₀ (в липовецькім пов.) та 2·3⁰/₀ (у васильківськім пов.); в полтавській губернії у всіх повітах з виїмкою полтавського, константиногородського й кременчуцького між 0·6⁰/₀ (в гадацькім та зінківськім) і 1·5⁰/₀ (в лубенськім). Навіть в такій Чернигівщині, що безпосередно межує з великоруською національною територією та зі всіх українських земель найдовше перебула під московським пануванням, находимо повіти з такимже дрібним відсотком великоруського елементу, як напр. борзнянський і кролевецький по 0·7⁰/₀, козелецький 1·0⁰/₀, сосницький 1·2⁰/₀, остерський 1·8⁰/₀, ніжинський 1·9⁰/₀ і ин. Супроти того зовсім дивними й неімовірними треба уважати дані, які подає таж сама перепись, немовби в повітах Холмщини й Волині число Великоросів хитало ся між 2—6⁰/₀, в більшій частині подільської губернії між 2—7⁰/₀, в українських повітах городненської між 3—10⁰/₀, бо-ж ті області значно пізніше прийшли під московське панування, лежать далеко від великоруського етнографічного пограниччя і зовсім остронь від напряду великоруської колонізації. Не менше загадковим виходить, відкіля в константиногородськім повіті полтавської губернії взяло ся аж 12⁰/₀ Великоросів, в зміївськім повіті харківської губ. аж 35⁰/₀. Великорусько-українське етнографічне пограниччя також сильно обкровоє на шкоду Українців. Коли всюди при етнографічних межах находимо ширшу або вузшу полосу мішаного населення, зустрічаємо в Чернигівщині неприродно різку граничну лінію, що дивним дивом зовсім сходить ся з повітовими межами. В безпосереднім сусідстві новгород-сіверського повіту з 4⁰/₀ Великоросів стародубський з 93⁰/₀ великоруського населення, обмежує сосницького повіту з 1⁰/₀ новозибківський з 94·5⁰/₀ Великоросів. Чимало прибільшенням на шкоду Українців мусимо уважати відсоток Великоросів в т. зв. новоросійських і підкавказьких губерніях, хоча зовсім не заперечуємо, що сюди йшла також і великоруська колонізація. Се прибільшення можна, так сказати б, документно ствердити на підставі даних про міграцію в згадані області, про походження переселенців із поодиноких губерній. Візьмим напр. ставропольську губернію, котру Великороси й Українці заселявали вже в зовсім нових часах, протягом XIX-го віку. Перепись з 1897 р. найшла там 203,368 душ (на 873,301 цілого населення губернії), уроджених поза границями губернії, тобто новоосілих переселенців. З європейської Росії (з виїмкою Фінляндії) зайшло сюди 199,391 душ; з того з чисто великоруських губерній 50,270, тобто 25·2⁰/₀, з українських 88,078, — одна Полтавщина з Харківщиною вкупі дали 53,474 переселенців, значить 44·2⁰/₀. Як же супроти того факту йняти віру даним переписю по національності, котрі в ставропольській губернії виказують 55·3⁰/₀ Великоросів, а тільки 36·6⁰/₀ Українців!

Ще більше тенденційно переведено національну перепись по містах. На основі вислідів переписи з 1897 р. беззглядну більшість серед міського населення Українці мали б тільки в Полтавщині (57·2⁰/₀) і в Харківщині (54·2⁰/₀).

Важко зрозуміти, чому в подільських містах мало би бути 30·7⁰/₀, а у волинських навіть тільки 19·7⁰/₀ українського населення, коли в пограничній з Московщиною Чернигівщині з чотирма неукраїнськими повітами при тійже самій переписі найшло ся в містах 48·8⁰/₀ Українців супроти 24·1⁰/₀ Великоросів! Зате Катеринославщина виказує знову тільки 27·4⁰/₀ Українців, а аж 41·8⁰/₀ Великоросів, майже вдвоє стільки, що Чернигівщина! Ті й інші дивогляди показують зовсім ясно, що переписні комісії тільки дивом розуміли або хотіли розуміти, як слід, своє завдання та здебільша стояли під впливом голошеного урядом погляду, що української національності властиво нема, що є тільки простонародній український говір, — і всіх інтелігентів та півінтелігентів записували за „Руських“, котрих опісля при сумаричних обчисленнях підраховували до Великоросів. Можливо також, що чимало міського пролетаріяту й інтелігенції по невідомості або з політичних мотивів подавали свою народність за „русську“. Українцями залічено лишень міщан по малих містечках, передміщан по більших городах, ну — і ту зовсім свідому українську інтелігенцію, яка на тім настоляла. Що так справді було, на се маємо деякі докази. Візьмим хочби статистику по зайняттям. Перепись з 1897 р. показує, що споміж Українців 88⁰/₀ займали ся хліборобством та спорідненими з ним зайняттями, міжтим коли показчик хліборобів у цілій Росії (без Фінляндії) виносить тільки 75⁰/₀. Ніюдин инший нарід в Європі та, здаєть ся, і на цілм світі не виказує такого високого відсотку хліборобів. Коли додати до того, що 3·6⁰/₀ Українців приходять на простих робітників (т. зв. чернорабочих) та на прислугу, а 4·6⁰/₀ зайняті обробленням матеріялів на хати й одіж, виходить, що український нарід розділений тільки на ті три категорії зайнять і майже зовсім не має заступників серед инших провесій. Так воно, розумієть ся, не є, як се кожний познайомлений з відносинами на Україні знає, та виходить воно тільки через те, що перепись затигнула представників вищих професій у рубрику Великоросів. Ще яркіше виходить се зі статистики освіти. Опіраючи ся на даних переписи з 1897 р., треба б Українців уважати яким-то найбільше культурно відсталим, неграмотним та просто неохотним до просвіти елементом російської держави. Що так не є, показує не тільки історична минувщина українського народу, але й самі відповідно дібрані дані тоїж самої переписи. Порівняймо губернії з чисто українським населенням та чисто великоруські. В Полтавщині показчик грамотних виносить 16·9⁰/₀, в Харківщині 16·8⁰/₀ і супроти того в такій напр. орловській губернії 17·6⁰/₀, в псковській навіть тільки 14·6⁰/₀, в білорусько-великоруській Смоленщині 17·3⁰/₀. Або візьмим напр. воронізьку губернію з мішаним українсько-великоруським населенням (Великоросів 63·3⁰/₀, Українців 36·2⁰/₀), то відсоток грамотних виходить для одних і для других однаковий: 16·3⁰/₀. Подібно і в Чернигівщині, де національна перепись зроблена здебільша справедливо, при загальнім відсотку грамотних 18·2⁰/₀, грамотних Українців 16·4⁰/₀. Але попри наведені дані перепись з 1897 р. по деяких инших губерніях дає зовсім инші. В Київщині загальний відсоток грамотних показаний на 18·1⁰/₀, серед Українців тільки 11·8⁰/₀; в Катеринославщині загальний 21·5⁰/₀, серед Українців лишень 14·4⁰/₀; в Херсонщині загальний 25·9⁰/₀, серед Українців 15·3⁰/₀ і т. д., а вже найрізкішша різниця на Волині, де супроти загального показчика грамотности 17·2⁰/₀ український дає тільки 9·4⁰/₀, тобто мало що більше ніж половину. Дивним дивом такі великі різниці щодо грамотности виходять саме в тих губерніях, де, як ми вище виказали, число Великоросів ненормально велике. Що-ж се значить? Нічого иншого, як тільки те, що при переписі позаписувано тут за Великоросів цілі маси української інтелігенції та просвічених українських верстов. Статистика по зайняттям і грамотности доказує невірність національної переписи.

Наведені вище заміти показують, що подане переписю з 1897 р. загальне число Українців в російській державі значно обкровоє в користь державного великоруського еле-

менту, що воно куди менше справжнього, дійсного. Все-таки, переходячи тепер до подрібного перегляду території, заселеної українським народом, ми будемо приневолени опирати ся на тіжке перенеси, з тої простої причини, що інших більше автентичних того роду загальних джерел нема зовсім, а всякі доривкові свідчення й узагальнювання на підставі намченні кількох сіл або одної околиці не повинні мати місця у безпристрасній науковій розвідці. Тільки в поодиноких випадках там, де інші, зовсім певні й автентичні дані дозволяють нам се зробити, ми, опираючи ся на твердий, реальний ґрунт, заведемо потрібні поправки. Друга необхідність, також основана на матеріалі, який стоїть нам до розпорядимости, примушує нас за підставу етнографічного огляду взяти повіт. Що такою підставою не може бути губернія, річ ясна; се адміністративна територія надто простора й велике число губерній з мішаним населенням покаже, що губерніяльні границі дуже рідко сходять ся з етнографічними. Але також і повіти ще надто великі, щоб їх брати за основну одиницю при означуванню національної території; в й чимало повітів в дуже пестрою мішаниною народів, бо й повітових границь не проводили на етнографічних засадах. Зовсім докладну й вірну етнографічну границю можна би провести тільки тоді, колиб ми мали дані про національний склад населення поодиноких сіл або бодай волостей. Тільки ізза недостачі таких даних, приневолени, як сказано, необхідності, беремо за вихідну точку повіт і тільки там будемо старати ся провести докладнішу границю, де на се дозволить інший автентичний матеріал. До суцільної української території зарахуємо всі ті повіти, в котрих Українці творять безглядну більшість (більше ніж 50%) населення, або де ніодна нація не має безглядної, а українська має серед них зглядну більшість.

Перегляд границь суцільної української території починаємо від північного заходу. Тут сусідами Українців є Білорусини. Докладне означення українсько-білоруської границі належить до доволі тяжких питань через те, що на пограниччю зустрічаємо перехідні говори, які одні учені причисляють до українського, інші до білоруського народу. Перепис з 1897 р. показує, що в городненській губернії Українці в двох найдалше на південь висунених повітах, берестейським і кобринським, творять безглядну більшість населення; в третім, більським, Українців виказано тільки 39.1% населення (на селах 42%), але вони мають тут за собою зглядну більшість. На картах Рітіха—Петермана й Величка зараховано до української території також і пружанський повіт, одначе по даним переписи се білоруська анклава (75.5% Білорусинів, 6.7% Українців). Атлас про етнографічні відносини в західній Росії, виданий німецькою командою „Ost“, Völker-Verteilung in Westrußland, 2. Auflage, Hamburg, L. Friederichsen & Co. 1917, залічує на переглядовій карті пружанський повіт до української, на спеціальних картах до білоруської території. Очевидно ходить тут про питання, чи пружанський перехідний говір має більше спільних прикмет з українською, чи з білоруською мовою. Заки ся справа не буде вирішена, нема причини відкидати або змінювати дані переписи. Через се етнографічну границю української території в городненській губернії приходиться ся повести Нарвою від Суража вгору аж по західний рубець Біловізького праліса, далі вздовж західного та південного рубця сього праліса на верхівя Лісної, правої притоки Буга, відсіля на південь до річки Мухавця, на захід від Кобрини, вкінці у східнім напрямі вигнутим до півночи луком, менш-більш вздовж залізничної лінії Минск—Бересте Литовське, по Ясьолду й Ясьолдою вниз по границю губернії.

В минській губ. офіціальна перепись Українців зовсім не викazuje, значить, залічує т. зв. Пинчуків до Білорусинів. Таке рішення членів статистичної комісії суперечить становищу, яке в тій справі займає наука. Фізичним складом тіла, мовою й одіжжю Пинчук різко різниться від Білоруса й навпаки зовсім близько підходить до населення волинського Поліся. Він здебільша середнього росту, широкоплечий, при-

садкуватий. Лице у нього широке, кругле, з більше вистаючими скулами ніж у Білорусинів, барва волося переважно темна. Говір Пинчуків належить до поліської групи української мови й замітно вирізняється від сусідніх білоруських говорів. Він зовсім не має „акання“, такої характеристичної прикмети Білорусинів, але й „цеканне“ і „дзеканне“ стрічається дуже рідко й то тільки в граничних селах. Форми відмінни іменників і дієслів зовсім українські. Тому такі знавці місцевих відносин, як Карський, Шендряк і Довнар-Запольський, зовсім рішуче обстоюють погляд, що Пинчуки се Українці, а зовсім не Білорусини*). Се й дає нам повне право цілий пинський повіт і південну частину мозирського зарахувати до української території. Таким чином границя етнографічної української території в минській губ. йде від Ясьолди в північно-західнім напрямі, вздовж західної губерньської границі до Щари коло Вигоновського озера, відсіля переходить коло Ганцевич до річки Цни та йде лівим берегом сеї річки аж до її устя у Припять. Потім завертає Припять на схід і тримається сеї ріки аж до Мозиря. Низше Мозиря закручує просто на південь і доходить на північній схід від Овруча до границі волинської губернії. Вкінці вздовж північної границі київської губ. досягає Дніпра дрібку вище устя Припяти у Дніпро.

Між устем Припяти й Сожі, на просторі коло 90 км., стає Дніпро білорусько-українською граничною рікою. Від долішнього бігу Сожі границя завертає на схід і аж по верхівя Снови сходить ся з адміністративною границею між могиливіською та чернігівською губернією. Тут кінчиться ся білоруська межа й далше на схід стають Великороси північними сусідами Українців. В Чернігівщині перепись відрізує чотири північні повіти: новозибківський, суразький, минський і стародубський як чужі, неукраїнські. Вже вище, у критичнім обговоренні об'єктивної вартости переписи з 1897 р. ми звернули увагу на обставину, що туди переходила б дуже різка етнографічна межа, де, по переписним даним, з одного боку (в новозибківським та стародубським повітах) живе 94% Великоросів, а з другого (в сосницьким і новгород-сіверським пов.) 93% Українців. Се тим більше кидається в очі, що туди не переходить ніяка природна географічна границя, ані багниста ріка, як Припять, ані недоступні гори, які оправдували б існування такої різкої граничної межі. До того в новозибківським повіті великоруська колонізація творить вузький на схід висунений клин, що врізується між українську та білоруську територію (суразький повіт по переписи білоруський), а такі клини, особливо на рівнині, мають звичайно мішане населення. Щодо стародубського повіту — то тут живе коло 20.000 „малоросійських козаків“, котрих перепись залічила до Великоросів. Та якби там не було, нам з недостачі інших позитивних даних приходиться ся прийняти, що хоча в тих повітах і є безперечно чимало Українців, усе-таки вони творять меншість населення і тому нема підстави до прилучення тих повітів до суцільної української території. Тому етнографічну границю провадимо горішньою Сновою у східнім напрямі по коліно ріки низше Блешні, далі лівою притокою Снови по с. Семенівку, відсіля на північ на село Курковичі, а потім знову просто на схід до устя ріки Судоти у Десну.

На схід від Десни українсько-великоруська етнографічна межа слідує за адміністративною границею між чернігівською та орловською губернією. В курській губ. перепись викazuje три повіти з переважно українським населенням: путивельський 52.5% (на селах 55.3%), грайворонський 58.8% (на селах 60.5%) і ново-оскольський 51.0% (на селах 55.6%) Українців. В суразьким повіті Великороси (51.9%) і Українці (47.9%) майже однаково заступлені, в трьох дальших повітах Українці мають поважні меншости: в рильським 31.0%, в корочанським 34.3%, в білгородським 21.2%. Тут виступає

*) Пор.: Россия, полное географическое описание нашего отечества, под редакцией В. П. Семенова; томъ IX. Верхнее Подпирровье и Бѣлоруссія. С. Петербургъ, 1905, стор. 193—195 і тамже поміщену карту: Племена верхняго Подпирровья и Бѣлоруссія.

се, чого ми не бачили в північній Чернігівщині, а саме доволі широка полоса мішаної українсько-великоруської території, на котрій український елемент в північно-східнім напрямі все більше губить ся серед великоруської переваги. І саме тут найбільше відчуваєть ся недостача національних даних по оселям або хочби волостям. Не бажаючи виводити голих здогадів, як се робить В. Ко—ий (Літерат. Науковий Вісник, 1907, т. XXXIX, стор. 330), ми примушені провести етнографічну межу крутими повітовими границями, хоча знаємо, що се не зовсім годить ся з дійсним станом річи. В однім тільки суджанським повіті відступаємо від того правила та залічуємо південну частину над Псьолом до суто української території, опираючи ся між иншим на те, що тут в самій Суджі, столиці повіту, перепись виказує вдвоє більше Українців ніж Великоросів. Так витчена границя йде від точки, де сходять ся межі орловської, чернігівської і курської губ. в північнім напрямі, вздовж залізничного шляху з Глухова до Ворожби, до північної границі харківської губ., завертає сею границею на схід і, йдучи на північ від Суджі та горішнього Псьола, доходить до оселі Довгий Колодязь; відсіля вихлястою лінією йде на верхівя Ворскли й Уді знову до границі Харківщини, просто на північ від Харкова; границею харківської губ. попри Вовчанськ доходить до воронізької. На тім просторі сунула ся великоруська колонізація на південь ще в XVII віці, поки не сперла її сильна українська, що, йдучи в східнім напрямі, пересікла їй дорогу. Білгород над горішнім Донцем був в XVII-ім в. осередком „Украинныхъ городов“, московської України, що від Сівська та Рильська доходила аж під Харків; а й тепер великоруська етнографічна територія наближуєть ся тут до столиці правобережної України на 40—50 км. Завернувши круто на захід, а потім на північ, етнографічна межа йде від границі Вороніжщини вздовж річки Корочі аж до її джерел, далі скручує знову на схід, перетинає ріку Оскол саме в половині дороги між Старим і Новим Осолом і входить в межі воронізької губ.

У воронізькій губ. перепись налічує близько мільона Українців (36·20%). Лінія, що лучить Старий Оскол з Новохоперськом, ділить губернію на дві менш-більш рівні половини: північну, де Українців майже зовсім нема, й південну, де вони живуть суцільними масами або бодай творять поважні меншости. Чотири південні повіти виказують українську більшість, котра в острогоським пов. доходить до 90·30%, богучарським до 81·80%, через що ті два повіти належать до найчистіших українських областей; в бірюченським маємо 70·20%, у валуйським 51·60% Українців. Щодо сього останнього мусимо замітити, що вказана тут переписю дрібна надвишка українського елемента видаєть ся підозрілою, бо ж валуйський повіт займає сумежну з Харківщиною південно-західну частину губ. і з усіх сторін окружений повітами з 70—90% Українців. Дальше маємо у воронізькій губ. один повіт зі значною українською меншістю, а саме навлівський (42% Українців супроти 57·9% Великоросів); його південну частину, що клином врізуєть ся між чисто українські повіти, острогоський і богучарський, втягаємо до суцільної української території. Етнографічна межа йде від границі курської губ. на схід вододілом річок Потудана й Сасної, наближуючи ся щораз більше до сеї останньої і коло Коротояка доходить до Дону, спускаєть ся Доном в низ аж до Павловська, далі завертає на схід та північний схід і вододілом між Осередом та Підгірною, лівими притоками Дону, доходить до границі Донецької області*).

Тепер переходимо до розгляду східної границі суцільної української території. Про національний склад населення області донського війська стрічаємо в літературі дуже ріжнородні погляди. Звичайно переважає гадка, що Українці тут мають більшість. Такий погляд висловив також автор статі „Донская область“ у великоруським енциклопедичнім

словарі Брокгауза й Ефрона. Навпаки перепись з 1897 р. виказує тут 66·80% Великоросів і тільки 28·10% Українців. Що більше, по тійже урядовій переписи між усіма повітами Донецької області тільки один, таганрозький, має українську більшість (61·70%); поруч того в двох повітах зустрічаємо значнійші українські меншости: в донецьким 38·90%, в ростівським 33·60%. Сей останній повіт має дуже невеличку великоруську більшість (53·70%), котру завдячує тільки містам Ростову та Нахичевани, що разом мають мало не половину населення цілого повіту; на селах ростівського повіту Українці творять 52% населення, себто безглядну більшість. Відома річ, що для національного характеру даної області рішачою вагу має населення цілої території, а не населення головного міста, бо місто не в силі на довгу руку оперти ся впливови околиці й зі зміною політичної системи бистро міняє свій національний вигляд, пристроюєть ся до околиці. Доволі вказати на Прагу, що за доволі короткий час з переважно німецького стала чисто чеським містом. Се дає нам право зарахувати також і ростівський повіт до суцільної української області. Щодо донецького—то сей мусимо зоставити поза скобками, поки не матимемо річевих даних, які опрокинули б офіціальну статистику або бодай докладно подали, в котрій саме части повіту Українці живуть збитою масою; ріжні здогади, висловлювані про те ріжними авторами, зостають ся наразі тільки здогадами. Стоячи на такій точці погляду, проводимо східну межу української етнографічної території ось як: від верхівя річки Підгірної, право іпритоки Дону, в південно-західнім і південнім напрямі східними границями воронізької та харківської губ., потім Донцем по устє Білої, правої притоки Донця, Білою вгору до її джерел, відсіля просто на південь до джерел річки Кріпкої та рівнобіжно з нею до Тулова, правої притоки долішнього Дону; вкінці, пересікаючи Дін між Нахичеваню й Аксайськом в південно-східнім напрямі до р. Кугу-Сі, вище оселі Зубова, на границі Кубанської області.

Отся східна границя суцільної української території зовсім не рівнозначна з границею поширення українського населення. Українська колонізація йде ще зйкепер нестримною, могутньою струєю все дальше на схід і тахоплює щораз нові області. Ми щойно згадали, що сумежний з Харківщиною донецький повіт Донецької області виказав при переписи з 1897 р. 38·90% Українців. Стрінувши на своїй традиційній дорозі середне Подоне, вже давнійше заселене великоруською колонізацією, Українці проникають ту область; частина пересельчан осідає на території донських козаків, збільшаючи безнастанно українську примішку серед сих останніх, головна маса йде дальше. Відсіля роздвоюєть ся шлях східної української колонізації. Один іде в північно-східнім напрямі через новохоперський (6·80% Українців) і устє-медведицький (10·60%) повіти Донецької області над Волгу, в саратівську та самарську губ. Чотири південні пов. саратівської губ. виказали в 1897 р. вже чималий відсоток українського населення: камшинський 15·10% (Великоросів 44·40%), аткарський 13·40%, балашовський 13·20%, царинський 8%. В новоузенським повіті, що займає південну частину самарської губ., Українців 17·00% супроти 39·90% Великоросів. Потім через оренбурзьку (оренбурзький повіт 5·40% Українців, орський 4·30%) і томську (5·20% Українців, у деяких повітах до 8%) губ. доходить українська колонізація аж до берегів Тихого океану, де повстає „сибірська Україна“: в амурським повіті Амурської області перепись показує 17·50%, а в Південно-Усурським краю 25·20% Українців (супроти 33·80% Великоросів). Другий український колонізаційний шлях звертаєть ся в південно-східнім напрямі через черкаський (18·90% Українців) і сальський (29·30% Українців, 32·60% Великоросів) повіти Донецької області з одного боку в Підкавказє, з другого через долішне Поволже в середно-азійські області. Три повіти астраханської губ. виказують поважний відсоток Українців: чорноярський 40·80%, паревський 38·20%, енотайвський 18·00%. В Акмолинській і Семиріченській областях відсоток українського осельництва майже дорівнює великоруському, в чимкентським і

* Мусимо замітити, що на карті Рітixa-Петермана й на поширеній у нас карті Величка українська етнографічна границя в Курщині, Вороніжщині й дальше на південнім сході проведена здебільша невірно.

авлістинським повітах Сир-Дарійської області навіть перевищає його. У всіх тих областях (з виїмкою Підкавказя) поза етнографічними межами властивої України жило в 1897 р. коло 1,100.000 Українців.

Підкавказький колонізаційний терен у великій частині належить до суцільної української території й через ростівський і таганрозський повіти Донської області стоїть з нею в безпосередній територіальній звязи. В Кубанській області перепись з 1897 р. признає за Українцями зглядну більшість: 47·4% цілого населення супроти 42·6% Великоросів і 10% інших дрібних народів. Притім область так розділена між обидва головні народи, що Українці збитою масою заселяють північну частину Кубанщини, Великороси мають перевагу в південній. Три повіти виказують безглядну більшість українського елемента: таманський, давніше темрюцький, 75·2% (по селах 79%); ейський 74·0% (по селах 81%) і катеринодарський 51·8% (по селах 57%). Положений в середині між ними кавказький повіт мав при переписі з 1897 р. мати великоруську більшість: 51·8% Великоросів і 45·8% Українців (по селах 47%).

Ми вже на вступі виказали, що урядова російська перепись національностей особливо на Підкавказю переведена сторонничо в користь великоруського елемента. Українська колонізація тут давніша ніж великоруська, доказом чого — крім історичних свідочств (поселення Запорозьких козаків і ин.) — хочби й та обставина, що Українці заселяють саме північно-західну область, більше плодотиву й більше пригоду для хліборобства землю, міжтим коли Великоросам приходиться вдоволяти ся піснійшим підгірським і гірським тереном. Але навіть, коли з недостачі інших позитивних дат приймемо числа, подані переписю, за підставу нашого розсліду, мусимо тямити, що колонізаційний процес тут ще зовсім не покінчений, що рік-річно нові маси переселенців напливають в ті сторони з усіх усюдів і що через те етнографічний вигляд поодиноких частин Підкавказя з бігом часу міняється. Тому при означенні теперішнього складу населення Підкавказя треба узгляднити не тільки природний приріст населення, але й імміграцію. Треба подбати, означити не тільки чисельну скількість напливаючих туди переселенців, але й їхню національну приналежність. Перше доволі легко. Коли в старих (давню заселених) українських губерніях, напр. на Поділлі або в Київщині, де еміграція та імміграція більш-менш рівноважать ся взаємно, порівняти числа населення з 1897 р. та з 1914 р., побачимо, що приріст за тих останніх 17 літ хитається між 34·4% і 34·7%. Пересіч тих відсотків, 34·5%, можемо з цілою певністю прийняти за природний приріст населення в українських областях, за приріст, що повстає наслідком надвишки народин над смертністю. Друга справа, себто означення національності напливаючих переселенців, складніша, але можлива до переведення навіть з доволі великою докладністю. Перепись з 1897 р. показує, що напр. в Кубанщині на 1,918.881 душ населення було 633.292, себто коло третина, уроджених поза границею сеї області, значить, вони зайшли сюди вже пізніше; в окремих таблицах можна розшукати, відкіля, з яких саме губерній і областей вони прийшли. Таким чином можемо розвідати ся, відкіля йде міграція в Кубанщину, з котрих сторін вона сильніша, з котрих слабша, зовсім докладно означити, який відсоток переселенців припадає на поодинокі губернії й області. Знову знаючи національний склад населення тих губерній, з котрих переселенці походять, маємо повне право прийняти, що й склад переселенців більш-менш такийже самий і таким чином означити їхню національність. Притім приходиться ся ще завести дві поправки: виділити Жидів, котрі виключені від міграції до Підкавказя, а потім окремо означити участь міст. До Підкавказя напливають головню хлібороби й через те міста беруть в тім переселенським руху дуже невелику участь. Напр. населення Одеси виносило в 1897 р. 14·8% населення цілої херсонської губ.; міжтим при переписі в Кубанщині найдено на 11.639 переселенців з Херсонщини тільки 677, себто 5·8% з Одеси, в Ставропільщині на 2.788 Херсонців тільки 56, значить 2% Одеси-

тів. Се важне тому, бо, як знаємо, в українських і мішаних губерніях міста мають инший етнографічний склад, як села. Перевівши цілий той складний розрахунок, побачимо, що між переселенцями, котрі напливають в Кубанщину, Українці мають безглядну більшість 50·4%, міжтим коли на Велико-росів припадає 40·0%. Таким чином на Кубанщині український елемент з кожним роком росте, змагається, область щораз більше українщиться. І от в кавказьким повіті за 17 літ відсоток Українців зріс о 1% (з 45·8% на 46·8%), а Великоросів замлів о 2·4% (з 51·8% на 49·4%); Великороси не творять там вже безглядної більшости й перевищаний Українців тільки о 2·6%. Коли ще узгляднити, що згаданий повіт окружений суто українськими повітами, з котрих туди також напливає населення (тої внутрішньої міграції перепись не виказує), маємо повне право вже тепер признати його за область зі зглядною чи безглядною українською більшістю і припаювати до української етнографічної території.

Подібно стоїть справа і в ставропільській губ. Перепись з 1897 р. виказує для цілої Ставропільщини великоруську більшість 55·3%, Українців 36·6%, решта припадає на різні турсько-татарські кочуючі племена. Українська більшість, та й то дуже невеличку, виказав тільки новогригоріївський повіт (50·8%, по селах 54%), котрий в 1900 р. перетворено на два повіти: благодаренський і прасковницький, а сей останній в 1910 р. переіменовано на святохрестівський. У двох інших повітах Українці становили поважну меншість: у медвіженським, на північній заході, 45·5% (по селах 48%), в олександрівським, на південній заході, 38·3% (по селах 40%); Великоросів у першім було 53·2%, у другим 56·4%. Приріст населення від 1897 р. до 1914 р. в цілій губернії виносить 51·0%, значить, що на імміграцію приходиться 16·5%. Розглянувши, як ми то вище намітили, національний склад імміграції, находимо, що між переселенцями у ставропільську губ. Українці становлять 49·5%, Великороси 41·7%. Тим-то і тут відношення між українським і великоруським населенням постійно пересовується в користь Українців.

На підставі сказаного можемо установити південно-східну границю суцільної української етнографічної території. Вона йде річкою Кугу-Єя вгору аж до джерел, переходить у верхівя Середнього Ягорлика, завертає простою лінією на південь до джерел ріки Єї і, йдучи даліше межею між Кубанською областю та ставропільською губернією в південно-східнім напрямі, перетинає річку Калалу, лівий доплив Ягорлика. Відсіля завертає на захід, перескакує на ріку Кубань вище повітового міста Кавкаська й долі Кубаню доходить до устя р. Білої, її лівої притоки. Приймаючи знову південний напрям, іде по р. Білій і Шиши аж до головного хребта західного Кавказу, себто до границі між Кубанською і Чорноморською областями. Сим хребтом і сею границею повертає в північно-західнім напрямі й на захід від Новоросійська доходить до моря. Яких 120 км. на схід від шойно розмежованої української частини Кубанщини находить ся великий український етнографічний острів, що обіймає два повіти ставропільської губ.: благодаренський і святохрестівський і досягає 17.400 км² простору. Сей острів відділений від суцільної української території лабинським повітом Кубанської області й ставропільським та медвіженським повітами ставропільської губ., в котрих по переписі з 1897 р. Українці становлять меншість населення; він простирається від ріки Калауса по обох боках річки Буйвола, лівої притоки Куми аж поза ріку Куму.

Зрештою Українці поселили ся більшими й меншими гуртками і в інших частях кавказької території. Найбільше їх в сумежних зі суто-українськими повітах Кубанської області й ставропільської губ.: в майкопським 31·3% (супроти 58·2% Великоросів), балтапашинським 27·1% (Великоросів 42·3%) і лабинським 18·9% Кубанської області; в медвіженським 45·5% (Великоросів 53·2%), олександрівським 38·3% (Великоросів 56·4%) і ставропільським 10·3%. На т. зв. те риторіях кочуючих народів, у східній часті Ставропільщини

перепись виказала 5·5% Українців і 6·3% Великоросів. В Чорноморській області Українців 16·1%, Великоросів 42·8%; найбільше в туапсинському повіті (24·0%), супроти 31·0% Великоросів). В Терській області значнішу українську колонізацію зустрічаємо в пятигорському повіті (13·8%). На Закавказю Українців мало; ще найбільше в кареському повіті Кареської області: 2·5%, супроти 12·7% Великоросів. Взагалі поза межами суцільної української території (враз з етнографічним островом в Ставропільщині) на північ Півкавказю жило в 1897 р. більше ніж 470.000 Українців.

Південна границя суцільної української етнографічної території охоплює береги Азовського моря від Керченського проливу аж до Перекопської шийки. З вісьмох повітів таврійської губ. тільки три повіти, бердянський, дніпровський і мелітопільський мають українську більшість. П'ять південних повітів і два градоначальства, положені на самім кримським півострові, виказують по переписи з 1897 р. тільки більші або менші українські меншости серед великорусько-татарського населення. Два з них, положені ближше континенту, мають велику мішанину народів, між котрими Українці займають доволі визначне місце: в евпаторійському Українці переважають Великоросів (21·1% супроти 17·8%), але зглядна більшість належить Татарам (42·6%); в перекопському аж чотири народности доволі рівномірно заступлені (Татари 23·7%, Великороси 23·2%, Німці 22·8% і Українці 22·0%), все-ж-таки й тут Татари мають—хоч невеличку—більшість. Тому приходиться українську етнографічну границю провести півперек Перекопської шийки, маючи 65.000 кримських Українців поза нею. Дальшу південну границю України творить Чорне море. Правда, одеський повіт херсонської губ. виказав при переписи великоруську згляду більшість (37·7% супроти 21·9% Українців), але се тільки наслідком переваги великого міста Одеси, в котрім скупилося $\frac{2}{3}$ населення цілого повіту, на селах Українці мають більшість; тому, так само, як ми се зробили з ростівським повітом Донської області, і з тих самих причин ми маємо право прилічити його до української території. До етнографічної України належать також два повіти бесарабської губернії: один на півдні, акерманський, другий на півночі, хотинський. В акерманському, де зустрічаємо велику мішанину народів, мають Українці згляду більшість 26·7% (поруч них живе Болгарів 21·3%, Волохів 16·4%, Німців 16·3%, Великоросів 9·7% і т. д.); в хотинському розпоряджають беззглядно більшістю 53·3%. Позатим значнішу українську колонізацію зустрічаємо в повітах ізмаїльським (19·6%), сороцьким (16·3%), білецьким (11·4%) і бендерським (10·8%). Тим то границя України йде Чорним морем поза Дністровий лиман аж до устя річки Ікалі, а відсіля простою лінією на захід до північного кінця озера Ялпук, дотикаючи по дорозі горішніх кінців озер Кундук і Кітай. Пройшовши 25 км. горі річкою Ялпук, завертає в північно-східнім напрямі, зразу вздовж річки Лунга, лівої притоки Ялпука, потім перетинає р. Кундук коло німецької оселі Ляйпці та доходить до Дністра низше Тирасполя. Відсіля тримає ся Дністром аж поза Подільський Могилів та попри залізничу вузлову станцію Окнипу переходить на Прут коло Карпача. Прутом доходить до австрійської границі коло Новоселиці. Поза сею етнографічною українською границею жило в Бесарабії в 1897 р. 145.163 Українців.

Коло Новоселиці південна границя української етнографічної території вступає в межі австро-угорської монархії. Розслід етнографічних відносин в Австро-Угорщині значно улекшений через се, що тут маємо куди багатший статистичний матеріал до розпорядимости. Етнографічна статистика ведеть ся тут вже віддавна та від 1880 р. переводить ся правильно що десять літ загальна перепись населення, статистичні публікації подають дати про етнографічний склад населення не тільки по політичним та судовим повітам, котрі простором значно менші ніж російські повіти, але й по окремим громадам, а то й частинама громад, селам та при-

сілкам. Тим-то маємо спромогу провести зовсім докладні етнографічні межі, з повним узглядненнем всіх українських і чужих вклинь (анклавів). Та з другого боку приходиться ся зазначити, що й в Австро-Угорщині, може навіть подекуди ще й в більшим ступні ніж в Росії, не всюди вірні дані, не всюди представляють дійсний стан річей. Відколи розгоріла ся національна боротьба, а особливо відколи число населення поодиноких націй стало важким аргументом у домаганнях заспокоєння культурних потреб і признання політичних прав, при національній переписи стала заводити ся завзята агітація, стали проявляти ся грубі насильства й обманства. Переведенне переписи находить ся в руках політичної влади, тим-то на її вислід мають рішачий вплив „сильні міра сего“, пануючі народи. А що український народ також і в Австро-Угорщині не належить до пануючих, тому — особливо на етнографічних межах і по містах — його число все більше та більше обкряють. Розуміється, що се діється тільки фіктивно, на папері, бо в дійсности, на щасте, ані польщенне, ані мадаризація, ані румунщенне українського населення не поступає такою швидкою ходою, якби се виходило зі статистичних даних.

Розглянемо ся перш усього по Буковині, куди нам тепер приходиться ся зайти. Тут в поодиноких випадках можна фальшуваттє правди виказати просто на долоні, особливо там, де воно вже нахабне, безлічне. Напр. в селі Чагор черновецького повіту перепись з 1890 р. виказала на 2070 душ населення 1070 (51·7%) Українців і 916 (43·6%) Волохів, а перепись з 1900 р. на 2328 душ 1086 Українців і 1099 Волохів, себто обидві народности майже в однаковім числі, то в 1910 р. на 2496 душ записано вже тільки 786 (31·5%) Українців та 1540 (61·7%) Волохів. Несвідомий справи чужинець мусів би подумати, що протягом останнього десятиліття відбула ся в Чагрі ціла мандрівка народів: масова еміграція Українців і сильний вплив Волохів. Ми, знаючи дуже добре з автопсії відносини в тім селі, можемо впевниттє, що нічого подібного тут не було, що те саме населенне, ті самі родини, які тут жили в 1890 і 1900 рр., zostали і в 1910 р., одно тільки змінило ся, а саме солідність переписного уряду, що безцеремонно пофальшував правду. Ще яркійше се виступає в Горішніх Милешівцях радовецького повіту, де в 1890 р. записано 1697 Українців та 566 Волохів, в 1900 р. 2246 Українців і 168 Волохів, а в 1910 р. 457 Українців і 2096 Волохів! Найбільше безцеремонно поводили ся в 1910 р. переписні комісії в сучавському повіті, де одним почерком пера цілий ряд чисто українських сіл переіменовано на волоські. Так напр. Мереця в 1890 р. 1452 Українців і 16 Волохів, в 1900 р. 1500 Українців і 6 Волохів, в 1910 р. 447 Українців і 1217 Волохів; Данила в 1890 р. 564 Українців і 100 Волохів, в 1900 р. 543 Українців і 290 Волохів, в 1910 р. 1 Українець і 866 Волохів; Іпотешти в 1890 р. 1491 Українців і 10 Волохів, в 1900 р. 1552 Українців і 51 Волохів, а о 1910 р. 143 Українців і 1637 Волохів і т. ин. Розуміється, що з тими даними з 1910 р., які так ярко суперечать всім давнішим даним і фактичному станові річі, ніхто не стане серйозно рахувати ся і тому ми з повним правом зараховуємо ті села до української області. Але така поправка можлива тільки при найяркійших зразках переписних надужиттє; де переписчики були менше нахабні у фальшуванні, там тяжко розрізнити правду від неправди. Віроісповідна статистика не може тут бути корективом національної, як от напр. в Галичині, бо й Українці й Волохи на Буковині належать до тої самої, греко-православної, церкви. Тому ми в наших таблицях подаємо вислід обох останніх переписей для взаємної перевірки та зазначаємо, що обчислене нами число Українців треба уважати тільки за мінімальне та не за реальне.

Другою прикметою австро-угорської національної статистики є се, що вона не признає жидівської народности й розділює їх поміж инші, причім головна пайка припадає верховодячим народам. На Буковині Жидів припайовують до Німців. В 1900 р. було тут 93.015 Жидів: з того зарахо-

вано за Німців 91.907, за Українців 491, за Волохів 446, за Поляків 171. При переписи в 1910 р. жидівські націоналісти (сіоністи) домагалися признання окремої жидівської народності, а коли центральне правительство їм відмовило, стали навмисне записувати себе за Українців, Волохів, Поляків, через що число Жидів не Німців трохи підскочило. На всіх 100.071 Жидів виявилися в тоді Німцями 95.706, Українцями 2.102, Волохами 1.086, Поляками 1.187. Ми виділюємо Жидів в окрему групу, не тільки тому, щоб статистичні дані з австро-угорських областей звести на спільну платформу з даними російської статистики, але й з огляду на принципіальний бік справи та на фактичні відносини. З тоїж самої причини виділюємо Липованів з рубрики Українців, куди вони затягнені офіційальною переписю, і рахуємо їх за Великоросів, якими вони й є в дійсності.

Етнографічний склад населення Буковини доволі сорокати, бо крім згаданих вже народів живуть тут ще й Німці та Мадяри. До того вони доволі поперемішувалися зі собою. Українські оселі засягають аж під Сучаву, волоські підходять аж під ворота Чернівців; одні вклинюються в другі, через що витворюються етнографічні острови. Найбільший такий український острів лежить на пограниччю радовецького, серетського й сучавського повітів; а що він від суто-української області відділений тільки вузьким волоським клином, що обіймає два села, то нетяжко приходиться злучити його з головним тілом. Інші, дрібніші й даліше положені українські острови, як Остру й Джемину в кімпольоньському, Качику й Гліт в ґура-гуморьському повіті, лишаємо на боці, щоб не замотувати справи, тим більше, що розшукування етнографічних відколеків та островів виходило б поза межі нашої роботи. Перейшовши австрійсько-російський кордон коло Новоселиці, південна границя української етнографічної території відбігає малим каблучком на північ від Прута, перетинає Прут коло самих Чернівців і вихиляючись лінійкою заворачує на південній боці Прута знову на схід, до румунського кордону. Тут, вздовж румунсько-австрійського пограниччя, тягнуться українські оселі вузькою пасмою аж по ріку Сучаву та коло Горішніх Милешівців переходять на її правий беріг. Відсіля етнографічна межа відскакує нагло на північ аж на вододіл між Прутом і Серетом. Тут, коло села Кабівців, зараз же заворачує на південь, перетинає Великий Серет вище Сторожинця, Малий Серет низше Молдавського Банілова й гірськими хребтами йде майже просто на південь, в напрямі на Кімпольонг. На вододілі між Молдавіцею і Молдавою, від гори Паузи, заворачує на південний захід, перетинає Молдаву низше Брязи й низше Кірлібаби доходить до Золотої Бистриці, що творить тут границю від Угорщини. Поза межами тут означеної української території, в трьох етнографічних островах та й всуціль з іншими народами жило на Буковині в 1900 р. 16.740 Українців; перепис з 1910 р. виказує вже тільки 11.134.

(Далі буде).

М. Кордуба.

Як упала царська влада.

Оповідання простим людям про події в Росії.

(Кінець)*.

V.

Х о д и н к а.

14 мая 1895 р. відбувалося коронування Миколи II та його молодої дружини. Царі все коронувалися в Москві. І на сей раз урочистість відбувалася в Успенському соборі.

Народ по давньому радів, кричав „ура“ й заповняв улиці, неначе справді йому готували, Бог зна, яке щасте. І царь забажав зробити своєму народови подарунок на радість. Було улаштовано святочне гуляння на величезнім Хо-

динським полі. І серед народу зарані оповідалося, що на пам'ятку про свято добрий царь з своєю царцею зготовили для роздачі своїм вірним підданам кружки з царськими вензлями й портретами. І на сю нікчемну принаду полинули сотки тисяч людей з міста Москви та приїзжі з інших міст.

Було відомо, що найвищу управу святом поручено, поминаючи міську думу й навіть звичайну поліцію, близьким любчикам нового царя, і ті розпоряджалися, не питаючи себе досвідних людей, самонадійно, впевнено й по-дурному.

День випав гарний, святочний. Народу висипала нечисленна сила, аж ставало страшно дивитися на се людське море, що коливалося неначе справжній океан. Особлива тіснота була довкола деревляних яток, де виставлено царські подарунки. Чекали на знак, аби кинути ся до сих яток, і, чекаючи, товпа коливалася без думки й волі, ніби колоссе під вітром. Самовидці оповідали, що вже зарані жах охоплював від передчуття біди; вже й передтим дехто падав, кричали діти, ставало недобре жінкам. Найрозумніші старалися видістатися з натовпу. Але всю товпу охопило неначе божевілля — бажання добути десятикопійкову царську дурничку, щоб урочисто принести її до дому й поставити на покуті під іконами.

І ось дано знак. Натовп кинувся до яток. Задні напирали на передні. Передні не могли дістатися до тісних проходів. Їх притискали до рогів огорожі, до стін, перегинали напів на поперечках і роздавлювали. Почувся нелюдський крик. Запанував сліпий жах. Хто падав, той вже не ставав, — його топтали, не дивлячись на й не розважаючи, до смерті... Товпа, не знаючи, куди подати ся, кидала ся з одного боку на другий. Люде м'яли один одного... Між іншим кинулися в один бік, де був нічим не огорожений рів. Під натиском ззаду люде падали один на одного й задушували ся.

Коли ся врочистість з царськими подарунками скінчилася, — на майдані полишила ся велика сила трупів. Їх положили рядами. Своїки пізнавали тут своїх і над Ходинкою, над її околицями, над цілою Москвою повстали плач, стогін, розпука...

Так скінчилося царське свято з подарунками доброму московському народови. Чекали, що призначать строге слідство, що довідають ся, з чийої вини стало ся се велике нещасте. Правда, тих, що загинули, сим не повернеш, але народне чуття знайшло б деяке задоволення, колиб довідали ся, що й царь також засмучений і обурений неважністю й недбалістю впорядчиків, винуватих у загибелі стількох людей. Але, — так, як і у його батька після холерних бунтів, справжніх винуватців не знайшли. Цареві не хотіло ся засмутити знайомих і відомих йому впорядчиків, і вони дістали свої нагороди. Придворні говорили: „Який добрий наш царь. Він не захотів засмутити впорядчиків у сі радісні дні“. А горя й розпуки тих тисяч простих людей, котрі на царським святі втратили своїх жінок або чоловіків, братів або дітей, „добрий царь“ не бачив і не хотів чути та й не було кому сміливо сказати йому про се.

Ходинське лихо кинуло темну тінь на початок нового царювання. Суевірні люде бачили в нім пророче віщування й лиху ознаку. Але й люде, які не вірять в таємничі ознаки, так само хитали головами, читаючи про продовження придворних урочистостей. Так, — говорили вони, — се недобрый знак: як і його батько, новий царь дивить ся на все лише очима великих, вельможних панів і зза них не бачить і не чує Росії.

І тодіж нове царювання прозвано „крівавим“.

VI.

Японська війна. — Розрухи. — Петроград посилає останніх ходильників цареві. — Страйк 1905 р. — Маніфест 17 жовтня.

Японська війна памятна ще всім.

З почину Миколи II скликали міжнародну раду в місті Газі, де різні народи приймали постанови проти

* Пор. „Вісник“, ч. 177 і 180.

можливих війн, але скоро наш царь сам нарушив мир і розпочав війну без потреби й без цілі.

І знову се повстало зза інтересів придворних осіб і вельможного панства. Деякі вельможні пани виклопотали собі лісні підряди на ріці Ялу за нашою східною сибірською границею, в чужім краю, і понаводили туди робітників і переодягнених за робітників салдатів і козаків. Їм се було дуже вигідно, але те могло загрожувати війною, бо се обурювало близьких сусідів—Японців. Про се деякі особи попереджали царя, вказуючи на небезпеку війни. Але він знову показав свою „доброту“ до „камергера“ Безобразова та його компаніонів, які просили його підтримати вигідне для них підприємство. Крім того найвищі урядники говорили цареві, що нарід вимагає поліпшень і навіть селянство повставало в багатьох місцях (1902 р.), домагаючи ся землі. А побідна війна може надовго втихомирить народ і затримати його вимоги... І ось почала ся війна, яка погубила сотки тисяч російських людей в далекім, непотрібнім Росії краю. виявлено ся крім того, що уряднича управа довела всі справи до повного неладу: твердині, буцім-то готові на папері, були в дійсности неготові, інтенданти крали, військові начальники сварили ся поміж собою, кораблі показали ся старими й вікчемними, і Росія несла поразку за поразкою.

Незадоволення царським правительством широко розливалось в народі. Відчувало ся, що самодержавне розхитується. Противники його зявляють ся вже не тільки поміж освіченими людьми, але і в народніх масах.

Се, розуміть ся, помічало ся й передтим, але правительство робило свої заходи. Проти агітації противників царської влади воно поведло свою агітацію, для чого заклало робітничі товариства, де підкуплені промовці доказували робітникам і простому народові, що він мусить постарому сподівати ся лише на царя й не повинен вірити його противникам.

Таке товариство основано поперед у Москві, а потім з початку 1904 р. і в Петрограді. Воно повстало з почину поліції та попа Гапона й називало ся „Санктпетербурзьке товариство фабричних і заводських робітників“. Одною з цілей сього товариства було „відвернення робітників від злочинної пропаганди“ противників царської влади.

На чолі сього товариства став під Юрій Гапон, родом з Полтавщини. Його уважали за вповні благонадійного. Його попирали найвищі духовні особи й декотрі міністри, і він одержав повну свободу зносин з широкими кругами робітництва, котре масами вписувало ся до нового товариства.

Зпочатку се начальству подобало ся. Гапон був гарним бесідником. Робітники плакали, коли він говорив про їх тяжке положення, й захоплювали ся, як діти, коли він радив сподівати ся на царя. Товпа ловила кожне його слово. Його промови впадали на влячний ґрунт: він будив ту закоренілу віру в царів, котра споконвіку гніздила ся в серцях простого народу, та звертав народні сподівання туди, куди вони направляли ся по звичці, одіиченій від батьків і дідів. І поліція не перешкождала сьому. Число слухачів Гапона й інших промовців зростало страшенно швидко. На збори сходили ся заводські робітники й їх жінки, приходили простодушні й бідні люде, що туляли ся по краях передмість. І всі сі товпи людей ловили в словах промовців свої власні сподівання. На зібраннях ставало так тісно, що яблуку не було де власти, і в цілій товпі зростало хвилювання обновлених надій.

Одначе поліція не передбачила, що в сім є також велика небезпека. Надію народу можна роздмухати в таке полум'я, яке потім важко потушити. „Благонадійна“ ніби з начальничої точки погляду агітація гапонівців сіяла вітер, з котрого вироста буря. Народ повірив і зробив свої висновки: „Коли так, коли вся наша надія в царі, підемо до нашого „надії-царя“ й скажемо йому всю правду про народні потреби й народне лихо“. Спинити сию думку, що прорвала ся, як буря, з глибини народніх душ, було вже неможливо.

Вона зростала, кріпла й незабаром вироста в певний намір, плян: населення робітничих передмість постановило ще раз післати своїх ходільників цареві, як се робила колись селянська Росія. Тільки тепер замість окремих, поодиноких посланців до царських палат мусіли рушити десятки тисяч люду. „Коли правда, що царь—батько, а ми—його діти, нехай же він нас прийме й вислухає“.

В Петрограді все, що діяло ся на робітничих зібраннях, було відомо. Всі говорили про се, всі захоплювали ся й хвилювали ся, всіх се страшенно турбувало. Люде, що давно зневірили ся в царську владу, так звані неблагонадійні, революціонери, студенти, старали ся втримати робітників, зявляли ся на їх збори й говорили: — „Схаменіть ся, не ходіть до царя. Се до нічого. Він вас не прийме, не захоче вислухати. Вас стрівуть стріляниною й багнетами“. „Але робітники не вірили. Вони говорили: „Ви — вороги царя. Ви не уважаєте його за батька народу й противите ся його владі. А ми — його діти. Ми йому віримо й підемо до нього, як до батька, з жінками й дітьми. З нами не буде зброї, а напереді піде піп з хрестом, і ми понесемо ікони. Не може бути, щоб батько-царь дозволив стріляти на безоружних дітей“.

Тоді найзапальніші люде з молодіжи й студентів, бачучи, що їм не втримати робітників, захоплених полум'яною вірою в царя, захотіли пристати до їх походу, призначеного на 9 січня 1905 р. „Стрілятимуть, так нехай стріляють і в нас“. Але провідники робітників не згодили ся. Вони хотіли, щоб було ясно, що тут нема царських противників, а лише простий народ, віруючий і покійний.

Ніч під 9 січня проминула в Петрограді в страшенній трівозі. Чимало людей не спало в сю судну ніч і, коли стало відомо, що зрана робітники все-таки рушають до палат, найповажніші громадянські діячі й письменники відважили ся звернути ся до міністрів і переконати їх, аби допустити народ до царя і в ніякім разі не стріляти в беззбройну товпу. Вони направили ся до міністра Вітте й до інших міністрів, збудили їх о 2 годині в ночі й стали благати попередити царя й відвернути пролив крові. Але нічого не добила ся, самі-ж опали незабаром до петроградської кріпости.

Вранці почав ся величезний похід робочого народу з передмість до центра міста, до того місця, де над Невою пишуть ся Зимові палати. В сих палатах жив колись Олександр II. Тут він зявив ся в дні визволення кріпаків і говорив до народу з балкону. Сюди з давніх часів з туюю й надією пробірали ся селянські ходільники, тут блукав колись і Хведір Богдан, ховаючи за пазухою подання й чекаючи нагоди подати його самому цареві. Тепер сюди-ж посували ся поволі тисячі народу з своїми сподіваннями. Вони вірили: ось вони підійдуть до палат. Царь вийде до них. Вони оточать його, як діти обступають батька. Він їх вислухає і вони побачуть нарешті того вимріяного народнього царя, образ якого цілими віками носив ся в уяві їх батьків і дідів і прадідів...

Вся столиця з тремтінням чекала, що станеть ся, коли сі мрії стрінуть ся з суворою дійсністю. В передмістях поліція змагала ся спинити похід робітників, але їм вдало ся прорвати або обійти сі перешкоди. Вони розходили ся, обходили застави та знову сходили ся в місті. І ось вже на вулицях міста стали зявляти ся й зростати величезні товпи. Серед них дійсно були жінки й діти... І сі люде радісно оповідали всім, що йдуть до сього царя з надією на царську правду...

Тоді стало ся те, що наперед говорили робітникам їх приятелі. В різних місцях з північної, південної, західної й східної сторони від палат, далеко від них порозставляли війська. Таким чином, царські палати ніби опоясані ретязем багнетів, а за якийсь час, по команді вони опоясали ся й димом, огнем вистрілів і кровю...

Найгірші пророцтва ворогів царської влади сповнили ся. Колишнім поодиноким ходільникам відповідали вязницею

й етапами. Тепер, коли до царя йшов увесь народ столиці, йому відповіли розстрілом.

Незалежній пресі заборонили писати про се щобудь крім брехливих урядових звідомлень. Але преса не послухала ся сього приказу й вірні відомости без огляду на цензуру незабаром прорвали ся на сторінки денників і місячників. „Правительственный Вѣстник“ повідомляв, що до шпиталів доставлено 76 вбитих і 233 ранених, але інші газети писали про тисячу й більше самих убитих. Ранених муштин, жінок і дітей було багато більше.

Так „крівавий царь“ Микола II Романів повторив московську Ходинку в Петрограді. В Москві народ потерпів зза безжурної погоні за царськими подарунками. Але там з другого боку була лише легковажність і недбалість. В Петрограді кров народу пролито свідомо, по приказу; народ заплатив нею за хлопячу віру в царську правду.

Але се були останні ходільники російського народу до царя. Правительственні газети писали, що 9 січня погибли бунтарі, підкуплені Англіяцями й Японцями. Та нікого вже не можна було сим обдурити. 9 січня вбито не бунтівників і не баламутів. В сей день вбито дитячу віру простодушного народу в своїх царів. Ся віра від того судного дня більше не воскресала в столиці. Та й ціла Росія наприкінці нещасної війни зрозуміла, куди веде країну самодержаве, і що час покинути порожні надії на ходільників, час перестати даремно шукати царської милости-ласки. Треба не ходільників, а постійних виборних від народу, котрі повинні встановляти закони та стежити за їх виконанням, а царь обовязаний їх слухати ся яко правосильного голосу народу.

Зза сього в цілій державі почали се розрухи. Вони зросли особливо перед кінцем війни й потім вилили ся в пам'ятні страйки 1905 р. До сього страйку пристали залізничні робітники й залізничний рух спинив ся по цілій Росії, немаче на знак чарівної палички. Потяги ніби заснули на маленьких стаціях, де їх захопив страйк. Паровози стояли опалені на запасних шляхах; на шинах від одної сторони обрїю до другої не бачило ся ні поїзду ні диму; спинив ся довіз почти, а 12 жовтня замовк і телеграф, бо поштово-телеграфні урядники приєднали ся до залізничників. По містах стали заводи й трамваї. Ціле життє у великій державі спинило ся. Росія стала подібною до сонного царства, про котре оповідаєть ся в казці.

Простий нарід незразу й несюди зрозумів тоді значінне сього страйку. Знов оповідали про Японців, Англіяців і Жидів. Денедє хвилювали ся, бо спиненне руху перешкоджає звичайному життю. Але тепер всім вже ясний змісл страйку.

Трудова Росія говорила цареви :

— Ви можете засилати, карати на смерть, втихомирювати, душити вільнолюбних людей. Не хитра річ називати змагання народу безглуздими мріями, відповідати на них вязницями, етапами, стріляниною. Та знайтеж, що багнетами ви не зорете наших безкраїх шіль, не пустите в рух соток тисяч заводських варстатів, не навчите дітей необхідних наук, не відновите руху на просторі великої країни від Балтійського моря до Великого океану. Знищити й заборонити, що хоч, ви поки-що можете, але створити не можете нічого без трудового народу.

Се було так ясно, що навіть сей царь, сліпий і глухий на голос народу, злякав ся. Ще недавно він назвав безглуздими мріями скромне благанне земців, а 17 жовтня 1905 р. видав маніфест, котрим виборних від народу закликувало ся до законодавства й управи країною.

Тоді, як і в казці, зачароване царство прокинуло ся : знову задимили ся паровози, рушили поїзди, запрацював телеграф, завертіли ся махові колеса й забігали приводні ремені.

То, чого не могли зробити прикази царя й багнети, зробила надія на свободу...

VII.

Зламання обіцянок. — Реакція. — Царь—дітич, Росія—дівщина. — Распутін.

Нещастє царів — повсякчасна нещирість і брехливість обіцянок, даних у хвилях переляку перед народнім рухом.

Коли страйки втихли, царь і його підручні почали думати про те, як вернути попередню необмежену владу і старі порядки.

Я не стану подрібно викладати того, що всім ще памятно. В маю зібрала ся перша Державна Дума. Передовсім вона звернула ся до царя з вимогою амнеції за політичні провини.

Царь відмовив. Дума домагала ся також скасування полєвих судів, що засуджували десятками людей на смерть. Міністри відповіли смертною карою зразу 8 осіб, котрих до тогож по загальному голосу засуджено безповинно. Такий був початок. Хоча й було очевидно, що царь ніби поділив повноту влади з народнім представництвом, а тому й не є вже самодержавним царем, але він не зрік ся сього титулу, і єдиний нарвський єпископ Антоній, котрий в своїй єпархії викинув з молитви за царя назву „самодержавнішого“, попав у немилість.

Колиб від 1906 р. Державній Думі не перешкождали працювати, скільки за сей час можна було б зробити, скільки розвязати важнійших питань російського життє. Перша Дума, хоча й вибрана на основі погануватого виборчого закону, була все-таки найліпшою й найбільше незалежною. Тому царь розпустив її й постановив скликати другу, а потім і третю, в котрій ще й урізав представництво від селян, робітників і загалом від широких народніх верств.

Вигадували всякі засоби, щоб до Думи дістало ся більше дворян і догідних правительству священиків і урядників. Для сього не спинали ся перед погрозами, насилою й безправєм. Людей, котрим народ довіряв, засилали без суду й слідства. Крім того понад Державною Думою стояла ще Державна Рада, що складала ся з найвищих вельможних панів, почасти навіть невибраних, а призначених самим царем, Рада, в котрій завжди мали забезпечену більшість міністри. Ся Рада затримувала всі кращі закони, вироблені Державною Думою, й гальмувала її працю. Ось чому за сих 11—12 років Дума так мало зробила для народу. Її недоладно вибрано, до того їй ще перешкождали працювати.

Нарешті скликали й 4-ту Думу. Здавало ся, що вона повинна бути вже зовсім покірною цареви та його міністрам. Самодержаве вертало в цілій своїй силі. Романови завжди дивили ся на Росію, як на свою дівщину. Недармо один з них сказав, що він — перший дітич. Його дітичним маєтком була ціла Росія. Міністри — прості бурмістри, що виконують лише волю свого господаря-пана. І, як за старих часів у кріпацьких маєтках бурмістри, підлещуючи ся й кланяючи ся господарям, вертіли ними, як хотіли, так і в Росії вертіли царями підручні й улюбленці. При Миколі II се досягло небувалих розмірів.

Усім відоме імя Распутіна. Воно прогремело нетільки по цілій Росії, але й по цілім світі. Та й нема нічого дивного. Се був сибірський селянин, неписьменний, але дуже хитрий, пронизливий і зручний. Він умів особливо впливати на жінок. З допомогою деяких духовних осіб і придворних дам він пробрав ся в палати та встиг переоконати царицю в своїй особливій силі лічити хороби. Поводі він нетільки втер ся до царських палат, але й запанував над волею цариці, котра дивила ся на все його очима. А за нею покірно слідкував і слабовільний царь. І ось стало ся небувале й майже неймовірне. Пронизливий, малограмотний пройдисвіт почав вертіти долею Росії і навіть призначати міністрів.

Стара приповідка говорить, що царське серце в Божій руці. Але се одначе не перешкодило тому, що серце Анни Іванівни було лише в руках Бірона, серце Катерини — в руках улюбленців, які змінляли один одного, й в котрим вона сотками тисяч віддавала в кріпацтво народ, серце

Олександра І — в руках лютого Аракчєєва, котрий замучував катуваннями своїх кріпаків і салдатів військових осель, серцем Олександра ІІІ розпоряджався мракобіє Победоносцев... А при останнім Романові дійшло до того, що чимало людей говорило :

— Тепер у нас царює не Микола ІІ Романів, а Григорій І Распутін.

VIII.

Велика війна. — Вимога міністерства довіря й боротьба з Державною Думою. — Вбийство Распутіна великими князями.

В такому положенню повного безвлястия й панування припадкових людей заскочила Росію та її правительство найбільша війна, яку коли будь бачив світ. Для нас се була вже не японська війна, що греміла на далекій сибірській країні. Тепер ворог був коло самих наших границь. Тому й російське громадянство, коли війна вже вибухла, охопивши майже цілу Европу й грозючи перекинути ся на інші частини світу, віднесло ся до неї инакше ніж до японської. Земства й міста обєднали ся в союзи, їх підтримувала Державна Дума й незабаром стало ясно, що громадянські установи подають незамінну допомогу нашій армії та що без них неможливо вести війни.

Але тут перед цілою Росією повстало грізне питання : армія бореть ся на границях, виборні установи старають ся допомогти їй в тилу, улаштуючи шпиталі, харчові стації, доставку поживи й стрілива, організуючи працю на фабриках і заводах. А щож робило царське правительство ?

Воно завжди бояло ся виборних установ і тепер перешкоджало громадянській праці, стїсняло діяльність спілок, уперто арештувало й засилало робітників, котрих вибирали до военно-промислових комітетів для допомоги в справах оборони. І Державна Дума й ціла країна голосно вимагали, щоб царь змінив свого першого міністра Штурмера й Протопова, котрого провів у міністри Распутін, і щоб призначено иншу раду міністрів, з людей, котрим Росія вірить, що вони не продадуть, не зрадять її. Вони повинні давати звідомлення з усіх своїх вчинків і з того, що зробив царь на їх раду. Як тільки вони втрачати довіре Державної Думи, вони мусять іти на відставку.

Царь по закону ні за що ні перед ким не відповідав. Отже треба було, щоб відповідали хоча його дорадники за ті невдалі ради, які вони потайки від представників народу нашептують цареві.

Царь не хотів і слухати про таке відповідальне міністерство. Він бажав по старому призначати й видаляти своїх бурмістів лише по своїй волі, а се значило, що продовжуватимуть ся підкопи, підкупи й боротьба за власть довкола Распутіна. Наслідки, плоди такого ладу вже були готові. Міністром війни з початку війни був Сухомлінов. Підручним останнього був полковник Мясоєдов, бувший жандарм, провокатор і шпиг. Ще до війни теперішній міністер війни, а тоді член Державної Думи Гучков *) заявив відкрито, що Мясоєдова підкупила ворожа держава й він доводить до її відома наші военні тайни. Але Сухомлінов не захотів віддаляти Мясоєдова й, коли почала ся війна, поручив йому важну справу в армії на фронті...

Всі памятають, як наші війська відступали з Карпат, без гармат, без стрілива, майже без зброї, ледве чи не великими руками відбиваючи ся від Німців, що наступали. Після сього царь нарешті був змушений усунути Сухомлінова, але все-таки не захотів змінити решти міністрів. Дума поставила найскромнійші вимоги. Вона просила, щоб царь своєю властю призначив „міністерство довіря“ з людей, відомих Думі й народові, з якими можна працювати.

Микола ІІ зробив навпаки : він став уперто усувати саме тих міністрів, котрі ще працювали в згоді з Думою й громадянськими установами. Так усунуто міністра народньої просвіти гр. Ігнатева й наступника Сухомлінова, Полівано-

ва. Усім було видно, що їх усунуто лише тому, що вони годять ся працювати з Державною Думою. І в сїм знову видно було руку партії цариці й Распутіна.

Так самодержавне почало відкрити боротьбу з народнім представництвом. Думу все відрочувано. Бажали показати їй, що коли вона не втихомирить ся, так її розпустять зовсім. Але коли стихала Дума, здіймав ся голос російської держави : з усіх земських зборів, з усіх віздів доносили ся заяви співчуття Державній Думі та її вимогам. А коли Дума знову сходила ся, було очевидно, що вона й не думає корити ся. Після одного з таких відрочень четверта Дума заговорила такою відважною мовою, до якої царі ще не звикли, а председатели ради міністрів на засіданні першого падолиста минулого (1916) року кинено просто обвинуваченне в зрадї.

Вся Дума крім крайніх правих підтримувала Мілюкова, котрий говорив про се. Найпоміркованійші депутати виголошували гнівні промови й навіть в покірній доті Державній Раді почув ся відгомін народнього обурення.

Се було таке виразне, що навіть при дворі побачили небезпеку, яка загрожувала престолу Миколи ІІ. Заговорили про „темні сили“, які стовпили ся довкола царя й цариці, навіть декотрі міністри й придворне вельможне панство. Затурбували ся члени царської родини, бачучи, що Микола ІІ слїпо йде до зруйнування царського роду, цілої династії. Великі князі говорили й писали про се цареві.

Але царь, як завши, був глухим і слїпим на гуркіт грому недалекої вже народньої бурі та на перелякані голоси своїх близьких. Він, правда, усунув Штурмера, але Распутін панував по старому. Князям здавало ся, що все лихо тільки в Распутіні та що, коли його усунути, небезпека щезне.

І ось 17 грудня минулого (1916) р. в домі князя Юсупова, чоловіка рідної племінниці царя, на бенкеті почув ся вистріл. Се близькі родичі царя вбили, вивезли на самокаті й кинули в полонку на Невці Распутіна. Таким чином партія великих князів, дбаючи про долю царського дому, пробувала усунути причину великої спокуси.

Але, розуміть ся, князі помилили ся, — ходило не про самого лише Распутіна, а про той порядок, при яким державою правила одна людина яко невідповідальний господарь. А коли до тогож таким господарем стала слаба й нерозумна людина, справа самодержавя була покінчена.

Миколі ІІ треба було чесно сповнити обіцянки, дані в 1905 р. Царь мав досить часу для вибору між своїми міністрами й Росією. Він вибрав міністрів і старий лад.

Тепер народові доводило ся вибрати між царем і свободою рідного краю. Народ вибрав рідний край і свободу.

IX.

Заворушення зза хліба. — Повторенне 9 сїчня. — Війська стають на бік народу. — Зречення царя.

Вагати ся було неможливо. За сей час усі справи дійшли до страшного положення. В столицї починав ся голод. Жінки стояли цілими годинами в черзі, щоб дістати кавалок хліба для родини ; декотрим робітникам доводило ся також або працювати голодними або ставати в чергу, в „хвості“. Народ стратив терпець і почав обурювати ся. Полїція вжила звичайних засобів втихомирювання. До царя звертали ся останні голоси з попередженням про необхідність як найскорше поступити ся, щоб наладити, доки не запізно, спільну працю. Йому писали про се председатель Державної Думи, декотрі генерали, князі.

Але міністри все ще запевняли, що з російським народом при його царелюбстві можна робити, що завгодно : він ніколи не відступить від прихильности до царів. А розрухи зза хліба треба усмиряти силою. Для сього все було готове, як було готове й 9 сїчня 1905 р.

Полїцію озброїли машиновими карабінами, розставленими по дворах, на горищах домів, навіть на дзвінницях декотрих церков : треба було нанести удар, який навів би

*) Сю книжечку написано в перших днях революції.

жах не лише на Петроград, але й на цілу Росію. Треба було залякати нарід і правити далі, опираючи ся на страсі.

25 лютого, в неділю, коли на головній улиці Петрограду — на Невськім проспекті — ходило багато народу почасті з червоними прапорами, почасті просто цікавих та недільних перехожих, — з одного краю Невського, від адміраліції, почула ся стрілянина. Публика кинула ся в протилежний бік, але за якийсь час вистріли почали ся й від Знамення; стріляли вздовж улиці, котра в багатьох місцях зачервоніла кровю безбройних людей. Улиця ніби вимерла.

Здавало ся, правительство отримало ще раз легку побіду. Ще кілька таких втихомирень, і старе самодержавне запанує знову.

Але сліпий і глухий царь забув, що 12 років пролетіли над Росією не намарно, що петроградська робітничка маса вже не та, яка 9 січня 1905 р. йшла до нього з іконами й покірними благаннями, і війська, навіть гвардійські полки, вже не ті, які колись залили вулиці й площі Москви кровю повставшого народу.

Правда, салдати ще раз послушали ся команди, і ще раз, як вимагала доля, вистрілили в безбройних людей. Таким чином між військом і народом вже залягла пролита кров і положено початок незгоди й ворожнечі, корисних для насильників. Колись згодом опишуть всі подробиці сих днів. Тепер відомо лише, що, вернувши до своїх казарм, салдати не спали цілу ніч, переживаючи муки совісти. Мабуть до них приходили люде, які докоряли їм за пролите братерської крові й виясняли дійсне положення справ. Вранці зявив ся командант, поставив у ряд салдатів і поздоровив їх з „побідою“. Може бути, при сім він обіцяв нагороди, може закликав до нових славних вчинків. І при сім не відчував, що сам стоїть на порозі смерті.

Салдати, які вчора ще стріляли в товпу, кинули ся на нього та вбили його. Салдати вибігли на вулицю й стали закликати інші полки до повстання проти кривавого царя та його правительства.

А в ту саму ніч підписано царський указ про нове відрочення Державної Думи.

Але Дума зрозуміла, що коли вона розійдеться ся, се буде зрадою народньої справи й ухвалила не послухати й не розходити ся. Вона вибрала з своїх депутатів комітет, котрий незабаром потім і встановив тимчасове правительство.

Сей ранок був судним для Росії. Виборна Дума стояла проти царя, котрий зрадив свої обіцянки й забажав вернути старе самодержавне. Повставші частини петроградських військ підтримували її, народ — так само. За ким піде решта війська? Можна була чекати, що хоч декторі части стануть по боці старого правительства, і тоді столиці заллють братерською кровю на радість ворога... Але се не стало ся: один полк за другим з офіцерами, з розгорнутими прапорами й музикою підходили до Таврійських палат, але не для того, щоб розгоняти непокірних депутатів, а щоб боронити тимчасового правительства.

Стадо очевидним, що міра злочинів самодержавя проти народу переповнила ся: за Петроградом відпала від царя Москва, а за нею — і ціла Росія. Крім поліції й жандармів ніхто не став в його обороні. Міністрів арештовано й попереду замкнено в Таврійських палатах, а потім перевезено до Петропавлівської кріпости, де вони чекають суду за свої злочини проти народу. Всі зрозуміли, що в Росії настав великий слухний час, і перший же подих народньої бурі змів царську владу до останку.

Прихильники Миколи II марно пробували повести на повставшу столицю декотрі полки з фронту. Ті або не йшли або, прибувши, зараз же братали ся з народом і повставшими товаришами. Царь спробував знову схилити на свій бік нарід обіцянками. Він вже згоджував ся усунути своїх міністрів і призначити відповідальне міністерство. Але події сказали йому: запізно! Країна не вірить обіцянкам, які ви так нечесно зламали в 1905 р.

2 марта Микола II зрік ся престолу за себе й за сина. Він передав свою владу великому князеві Михайлови Олек-

сандровичеви. Але й Михайло Олександрович також відмовив ся прийняти владу без згоди Установчих Зборів, бо було очевидно, що, повставши, народ не покорить ся тепер нікому з Романових.

Так скінчило ся царюванне сього роду. Триста років тому, при церковнім дзвоні, при радісних криках народу перший Романов вступив до Москви. Тепер при такійже радості цілого народу Росія скинула останнього представника сього дому й влада знову в руках народу. Тоді був земський собор, тепер зідуть ся Установчі Збори, котрі встановлять на будуче форми правління російською державою.

Якою буде ся ухвала всеземського собору, на котрім російські горожане висловлять ся вільними голосами?

Царське правительство довело Росію до краю загибелі. Теперішня історична хвилина встановить нашу долю на багато десятиліть, — може, на цілі століття. Треба багато мудрости, щоб спинити в середині країни незгоди, небезпечні свари зза влади й міжусобиці. Треба, щоб Росія єдиною душею й цілим серцем стала по боці своєї незалежності.

Для царської влади нема вже частки в сій великій і тяжкій загально-народній справі. Не буде для неї уділу і в щасливій будучині після бурі. Росія занадто довго вірила в царів, занадто довго й марно сподівала ся. Останній Романів відучив її від сих дитячих наївних сподівань, і тепер з усіх частин нашого рідного краю, з міст і сіл, зі столиць і хуторів чується, здається ся, однодушний поклик:

„Хай живе народне правління!.. Хай живе демократична республіка!“

Володимир Короленко.

3 поезій Гр. Чупринки.

ПРИВІТ.

Моя відновлена Країна
Витав всіх, витав всіх!
Витав кожну доньку й сина;
Моя відновлена Країна
Витав пасербів своїх.
Як любо степ горить у золоті,
Як буйно летить ся волі спів!
Кипить робота по охоті:
Палав степ у чистім золоті
І поле жде, чекає живий.
Заходять, сходять ясні зорі,
Ідуть далеко зраї хмар,
А води чисті та прозорі,
В собі скутавши сонце й зорі,
Пливуть, хлюпочуть повні чар.
Гай і діброви в проголоді
Співають, грають, шелестять.
Здається ся, все в природі в згоді
І між дерев у проголоді
Співають про щастя ляскотять.
А моде скрізь... Які там моде?..
То просто сестри та брати!
І всіх нас Мати кличе, будить,
Щоб ми пішли, як вільні моде,
Гуртом до світлої мети.
І ми ідем!.. Нам сонце світить;
Ми всі веселі в боротьбі
І кожен визнає і помітить
Тепер, коли вже сонце світить,
Про що ми мріяли в журбі.
Моя відновлена Країна
Витав всіх, витав всіх!
Витав кожну доньку й сина;
Моя відновлена Країна
Витав пасербів своїх.

(„Народня Воля“).

Перебіг революційних подій у Києві.

Подаємо за „Робітничою Газетою“ й „Русск-им Словомъ“ перебіг революційних подій у Києві.

Краєвий Комітет для охорони революції на Україні.

7 листопада н. ст. вночі на закритім засіданні Комітету Центральної Української Ради враз з київськими революційними організаціями прийнято таку постанову: „Центральна Рада одностайно постановила утворити Революційний Комітет для охорони революції на Україні. На всій території України Комітет має розпоряджатися всіма силами революційної демократії і йому підчиняються в порядку охорони революції всі органи влади означеної території. Комітет відповідальний перед Українською Центральною Радою та негайно приступає до діяльності“.

В склад Комітету від Центральної Ради увійшли: Ткаченко (укр. с.-д.), М. Порш (укр. с.-д.), А. Севрюк (укр. с.-р.), М. Ковалевський (укр. с.-р.), А. Ніковський (укр. соц.-дем.), Матусівський (укр. с.-д.), Пятаков (рос. с.-д. большевик), М. Шаповал (укр. с.-р.) і Гольдфельдман. Крім того від партій і організацій увійшли: від рос. с.-р. — С. Сараджев, укр. с.-д. Пісоцький, Генерального Військового Комітету С. Петлюра, голов. залізн. комітету Шумицький, Всеукр. Ради військ. деп. Тележинський і Касяненко, київської ради робітничих депутатів Крейсберг, від с.-д. большевиків Затонський, Бунду — Рафес, об'єдн. евр. соц. партії Зільберфарб, представники київської ради саадатських депутатів і представники Харкова, Катеринослава й Одеси.

При Комітеті утворено революційний штаб комітету. Мета штабу — негайне утворення надійної військової влади в Києві та на Україні й об'єднання всіх елементів, що стоять на сторожі революції і порядку.

Комітет видав дня 8 листопада н. ст. відозву до населення України такого змісту:

„На вулицях Петрограду йде боротьба між тимчасовим правительством і петроградською радою робітничих і саадатських депутатів. Вороги революції та народньої волі можуть скористуватися сією боротьбою для того, щоб повернути старий, царський лад та вкинути народ у неволю. В сей грізний час вся революційна демократія, робітництво, селянство та військо неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні. Зважаючи на се, Українська Центральна Рада утворила 7 листопада (н. ст.) Краєвий Комітет для охорони революції, котрому й доручила всякими способами разом з Генеральним Секретаріатом Ради боротися з ворогами революції, зберегти спокій в краю та боронити всі завоювання революції.“

До Краєвого Комітету по охороні революції Українська Центральна Рада, пославши своїх представників, закликала такі революційні організації й партії: 1. Український Військовий Генеральний Комітет, 2. Українську Раду військових депутатів, 3. раду саадатських депутатів київської округи, 4. Головний Комітет доріг України, 5. українську соціалдемократичну робітничу партію, 6. українську партію соціалістів-революціонерів, 7. російську соціалдемократичну робітничу партію (большевиків), 8. російську партію соціалістів-революціонерів, 9. Бунд, 10. єврейську об'єднану соціалістичну робітничу партію і 12. раду саадатських і робітничих депутатів Києва, Харкова, Катеринослава й Одеси.

Краєвий Комітет для охорони революції оповіщає всіх громадян України, що всі громадські, військові тилові влади, а також і всі організації революційної демократії мусять твердо й непохитно виконувати всі його накази та приписи. Комітет заявляє, що він не допустить ся ніяких виступів проти інтересів революції, що всі такі ворожі революції виступи Комітет буде рішуче подавляти всякими способами, навіть збройною силою, котра стоїть під орудою Комітету.

Власть Комітету, котрий об'єднує всі органи революційної демократії, всі революційні й соціалістичні партії нашого краю, як українські, так і неукраїнські, поширена на всю

Україну, на всі дев'ять губерній: київську, подільську, волинську, полтавську, чернігівську, харківську, херсонську, катеринославську й таврійську.

Краєвий Комітет для охорони революції закликає всю людину до спокою, а всі революційні й демократичні організації об'єднатися в місцеві комітети для охорони революції під проводом Краєвого Комітету. Громадяне України, до спокою, праці й дружної оборони революції вас кличе Краєвий Комітет“.

Того самого дня оголосив Комітет обов'язкову постанову для населення України такого змісту:

1. Всякого роду погроми, бешкети й непорядки будуть безмілосердно придушувати всіма засобами, які мають ся в розпорядженні Комітету, аж до вживання збройної сили. 2. Всякі прояви контрреволюційної агітації, спроби нацькувати одну частину населення на другу й підбурити до безпорядків на ґрунті харчових труднощів будуть рішуче подавлятися і винувці понесуть найтяжчу кару. 3. В цілі охорони спокою в краю забороняють ся, до часу скасування сеї постанови, зібрання й віча під відкритим небом і всякі інші виступи на вулиці. 4. Всім властям на Україні пропонується вжити всіх засобів, які є в їх розпорядженні, до непохитного виконання сеї обов'язкової постанови. Комітет певний в тім, що населення краю зуміє оцінити серйозність становища й прикладе всіх сил до охорони революції та спокою в краю.

В міській раді.

Надзвичайне засідання 8 листопада (н. ст.) відкрило ся промовою президента ради Дрелінга, в якій він висловив певну надію, що більшість ради стане на боці тимчасового уряду в його боротьбі з анархістичними виступами большевиків.

Антонович (укр. с.-д.) як член президії висловив свій жаль, що президент відкрив засідання вузько-фракційною промовою. Президія повинна бути безстороння особливо в такий час. Яко представник у. с.-д. фракції в раді Антонович заявив, що українські соц.-дем. не большевики й не меншевики й на їх сутячку дивляться як на фракційну незгоду. А коли в сій незгоді доходить до зброї, то ми уважаємо своїм обов'язком пильнувати, щоб сим не покористували ся панове зправа. Вся власть мусить належати Краєвому революційному Комітету Центральної Ради, а на території міста Києва власть належить до ради, яка мусить оборонити тут завоювання революції. Комітет ради мусить домагатися місця в Краєвм Комітеті, а він уже може дати свого комісара в думський.

Есери, меншевики й кадети гаряче обстоювали піддержку тимчасового уряду та пристрасно нападали на большевиків. Рафес у довгій промові висловив ся за те, що Бунд ні в якім разі не може піддержувати тимчасового уряду, що Україна має щасте мати Центральну Раду, яка опирається ся на широкі маси селянства, чого ніде в Росії немає. Коли Центральна Рада може свій вплив поширити на дев'ять губерній замість п'ятох, то ми можемо сьому тільки радіти.

Чорна сотня висунула всю свою артилерію—Шульгина, Савенка й Бугаєвського. Сі панки силкували ся закидати брудом Центральну Раду та кликали до анархії, до непослуху Революційному Комітету. З чорносогеною промовою виступив між иншим есер Незлобін, кинувши інсинуацію, ніби Центральна Рада хоче зірвати Установчі Збори.

На предложену резолюцію есерів у. с.-д. фракція пропонувала не торкати ся відношення ради до конфлікту тимчасового уряду з большевиками та в голосуванні над сією частиною резолюції участі не брала. В тій же частині її, котра пропонувала закласти Комітет рятунку революції на території Києва, фракція внесла пропозицію вибрати шістьох членів ради з участю представників ради робітничих і саадатських депутатів та комісара Краєвого Комітету Центральної Ради. Міська рада висловила бажання, аби начальник київської округи погоджував свою діяльність з волею Краєвого Революційного Комітету.

Відношення У. Ц. Ради до повстання большевиків у Петрограді.

На засіданні Малої Ради з дня 8 листопада, про яке на жаль не маємо докладних відомостей, український с.-р. Ковалевський запропонував отсю резолюцію, підтриману с.-д. Ткаченком в справі повстання большевиків: „Визнаючи, що влада в державі, як в кожному окремому краю, повинна перейти до рук всієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід всієї влади виключно до рук рад робітничих і солдатських депутатів, котрі являють ся тільки частиною зорганізованої революційної демократії, Українська Центральна Рада через се висловлює ся проти повстання в Петрограді“.

В дебаті над резолюцією Рафес вимагав, щоб Мала Рада висловила рішучий осуд повстанню большевиків і заявила, що буде боротися з піддержкою його на Україні. Ткаченко прийняв другу частину поправки, що-ж-до осуду повстання, — українська соціал-демократія не може його ухвалити, бо се значило-б, що в повстанні винні тільки большевики, тоді-ж як в далеко більшій мірі винен тут коаліційний тимчасовий уряд з його клясово буржуазійною тактикою і імперіалістичним затягненням війни.

Проти голосів головним чином російських соціалімеріалістів Мала Рада відкинула осуд повстання. Відкинуто також поправку російського с.-р. Сараджева, де говорило ся про „навязування большевиками волі меншості демократії — всій демократії“. Мала Рада прийняла резолюцію Ковалевського й Ткаченка. Ся резолюція, як каже Касяненко в „Робітничій Газеті“ з дня 17 листопада н. ст., „вимушена“ була бундовцем Рафесом, підосланим контрреволюціонером Квєцїнським для розколу демократії України. Рафес домагав ся далі, щоб повна Рада потвердила ту резолюцію, але до сього вже не прийшло, ситуація скоро вияснила ся в бік кооперації Ради з большевиками.

Наслідком прийняття Радою повищої резолюції вийшов з Малої Ради провідник большевиків Пятаков зі словами: „Коли ви будете гинути під ударами російського імперіалізму, ми будемо з вами зброєю в руках“.

Тактикою Українців було, що доки не знати, чим і як скінчить ся повстання петроградського пролетаріату, мусить ся об'єднати всі сили демократії, щоб узяти в свої руки військову силу й не допустити вжитку її проти себе. Для того створено Краєвий Комітет охорони революції під кермою Ради та втягнуто туди большевиків. Та на засіданні Малої Ради 8 листопада (н. ст.) згоду розбито. Большевики вийшли. Разом з тим почали кружляти чутки про сепаратний виступ большевиків. Українці, вважаючи для себе виступ передчасним, почали вживати заходів, аби не допустити до проливу крові.

Розгром ради робітничих депутатів.

Проти Краєвого Комітету охорони революції на Україні рішуче виступив штаб округи, на чолі з новопризначеним поза плечима ради начальником округи Подляком генералом Квєцїнським і комісаром при округі Українцем ренегатом Кирієнком. Опираючи ся на школах юнкерів і прапорщиків та на козаків, постановив штаб кровю залити всяку пробу революції. На поміч собі викликав штаб з фронту ще деякі козацькі частини, чесько-словацький батальйон і кілька так званих батальйонів смерті, вірних скинутому правительству. Краєвий Комітет охорони революції проголосив штаб розпущеним. В дожданню помочи з фронту штаб ухвалив розправити ся з радою робітничих депутатів, провід якої спочивав в руках большевиків.

Відомости про се маємо дуже скупі, як і взагалі мало дійшло до нас вісток, що діяло ся у Києві в днях 9, 10 й 11 листопада н. ст. Але подаємо, що маємо.

На засіданні Малої Ради 10 листопада н. ст. дійшли вістки, що штаб ухвалив послати 4 кольони для облоги буншої царської палати, місця осідку революційних організацій, і то проти однодушного протесту представників міської ради

Дрелінга та Фруміна й представника Ген. Секретаріату Краєвського. В палаті відбувало ся засідання ради робітничих депутатів. Мала Рада негайно делегувала трьох своїх представників для мирного поладження сього конфлікту. „Прибувши до штабу, — оповідає М. Ткаченко в „Роб. Газ.“, — ми побачили скрізь охорону, гармати й кулемети. Від імени Ц. Ради ми вимагали, щоб ні арештів, ні особистих трусів не було. Особистої зброї відіймати не можна, тільки державну. Вони ставили нам цілий ряд провокаційних запитів. Нарешті вони погодили ся на наші умови й ми поїхали на переговори з обложеними в палаті.“

Виявило ся, що ніяких замірів повстання у раді робітничих депутатів не було. У большевиків було надто мало сил. Штаб до останньої рупниці знав засоби большевиків і, не дивлячи ся на се, міслав військові сили. Ми дійшли до згоди з ними, хто сидів у палаті. А там була вся революційна демократія. Всі, навіть меншевики, однодушно заявляли: ми зістанемо ся тут і поляжемо, щоб не допустити розгрому нашого революційного центру.

Ми довели до відома обложених, що в згоді з умовою їм забезпечена особиста недоторканість і особиста зброя. В штабі постановлено, що до палати увійдуть тільки 12 чоловік війська для огляду, щоб найти зброю. Палата в руках війська не буде.

І от коли з палати вийшли, лишили ся тільки представники партій та й большевиків, враз увійшло багато війська й козаків. Се було нарочите військо та спеціальні офіцери. Вони ляпали останніми словами. Вони вчинили погром. Все розірвано, пошматовано — діловодство соціалістичних партій і їх підготовну працю знищено. Кирієнко казав, що тут нема нічого дивного, військо розлютувало ся, стоячи на дворі під дощем. Військо застало в тісній хаті Пятакова й ми своїми тілами тільки оборонили його від звірачої розправи. Тої сцені мені ніколи докладно не описати. Всіх, хто там був, арештували та грабували.

Все се вам вказує, що або се військо направлено штабом в контрреволюційних цілях, або штаб не може ним керувати. Реакція, котрої ми бояли ся, стала ся і тільки через те, що штаб не був у наших руках. Сей рух тепер направляє ся проти нас. Військо, що облягало палату, дуже вороже й добре розагітоване проти Ц. Ради, але нас усюди пускали. Пускали, бо бояли ся. А проте всю увагу тепер звернуто проти українства.

Так штаб рятує революцію. Він лаштуєть ся рятувати її й по інших містах і при мені відповідальні особи говорили про Ч. (мабуть Чернігів або Черкаси. Ред.), де є вісім тисяч українського куріня. Щоб оборонити Пятакова й інших, вони запропонували їм добровільно здати ся в арешт, поки мине небезпека. І найдалше сьогодні вранці вони мусіли випустити своїх добровільних бранців, але й досі того не зроблено. Замість того ведеть ся якесь незаконне слідство“.

Про події в палаті Центральна Рада прийняла на вечірнім засіданні 11 листопада н. ст. одногосно таку резолюцію, внесену українськими соціалдемократами:

„Вислухавши реферат делегатів, посланих Українською Центральною Радою до штабу київської військової округи для мирного поладження зробленої штабом облоги рад робітничих і солдатських депутатів, і вважаючи на те: 1) що стараннями комісії з представників У. Ц. Ради, київської міської ради й київського штабу вдало ся прийти до згоди з обложеними на умовах видачі ними військової зброї й особистої недоторканості всіх, що були в палаті, як с.-р. большевиків, так і членів інших партій (меншевиків, с.-р., Бунду, українських с.-д., українських с.-р. і інших); 2) що однаке всупереч умовам згоди в палату допущено юрбу розлютованого війська, котре створило в палаті повний розгром рад робітничих і солдатських депутатів і різних партійних соціалістичних організацій, знищило всю їхню підготовну роботу для виборів до Установчих Зборів, переведену різними партійними організаціями, й розгромило все діловодство партій і рад; 3) що ображаючи жінок та інших присутніх членів рад робіт. і солдат. депутатів і

служущих палати, військо робило всупереч умовам згоди, особисті труси по розпорядженню помічника військового комісара південно-західного фронту Григорєва, а врешті й арешти; 4) зважаючи на таке ламанне штабом згоди з представниками У. Ц. Ради й іншою демократією міста Києва, так і на невмінні штабу й повну нездатність його орудувати тими військовими масами, які він без згоди революційної демократії, не відомо, для чого й невідповідно обставинам зібрав у Києві; 5) що розгром військами палати прибрав явний характер контрреволюційного походу проти рад, а тим і проти всієї революційної демократії, там представленої, котрий виявився в ганебнім поводженні з представниками та членами різних соціалістичних партій, в антисемітським настроєм окремих осіб серед війська та в знущанню й знищенню революційних емблем і прапорів.—У. Ц. Рада вважає необхідним негайно увільнення всіх арештованих в палаті осіб, особливо з огляду на повну відсутність всякої з їх боку спроби повстання і вважає недопустимим для охорони спокою і революції розпорядження штабом військовими силами для охорони революції та спокою без погодження й контролю У. Ц. Радою всієї революційної демократії й вважає необхідним негайно виведення частин, уведених штабом до Києва“.

Заклик Ген. Секретаріату до заперестання домової війни.

Ген. Секретаріат видав таку відозву до військ і горожан України:

„На Україні леться кров! Одні частини військ ідуть на інші. Жертви серед військ і мирного населення великі.

Роботи над прохарчуванням фронту й тилу не виконують ся тоді, коли краєви грозить голод.

У Києві на вулицях іде бій. Ген. Секретаріат України, найвища краєва влада, в ім'я рятунку Рідного Краю домагається, щоб усі частини військ і всі горожане України негайно заперестали нападати одні на одних. На Україні нема зза чого вести криваву боротьбу. Українська Центральна Рада вибрана всіма народами України й висловлює волю всієї революційної демократії. Щодо своєї істоти се краєва рада селянських, робітничих і салдатських депутатів. Усі війська та всі партії повинні признавати владу Генерального Секретаріату Української Центральної Ради й цілком підчинятися його розпорядкам. Досить проливу крові! Хто далі вестиме криваву боротьбу, той ворог Рідного Краю та революції!“ (Кінець буде).

Вісти.

Правительство большевиков і Україна. Петроградська телеграфічна агенція доносить під датою 9 грудня: Між Українською Військовою Радою і центральним виконавчим комітетом петроградської ради робітничих і салдатських депутатів зроблено угоду, що дотикає видання українських реліквій, забраних в часі царського режиму. Передача відбуватиметься урочисто та прилюдно. Комісар для національних справ дав у розмові з заступниками української соціалдемократичної партії пояснення про відносини між правительством робітників, салдатів і селян і Радою та про українські справи. Правительство робітників, салдатів і селян признає цілком право Українців уложити свої відносини до Росії. Сі відносини доведуть що так звана Рада складається з заступників робітничих мас, а не з буржуазії. Народній комісар Троцький, що стоїть у безпосереднім телеграфічнім полученні з Криленком, признав можливим, щоб українські війська дано на полуднево-західний фронт з приказом боронити сього фронту, наскільки дозволяє на висилку военний стан і перевозові труднощі. Українські організації на фронті домагаються від українських воєнків боронити фронт до часу заключення миру правительством робітників, салдатів і селян. Одного українського представника делегується до головної квартири, а другого для участі в мирових переговорах.

Український міністер війни (Генеральний Секретаріат для військових справ Української Республіки) видав отсей

приказ дня 25 падолиста (н. ст.) 1917: „Супроти сього, що Українська Центральна Рада тепер по волі цілого українського народу проклямувала Українську народню Республіку зі своїм правительством, Генеральним Секретаріатом на чолі, якому підлягає весь український нарід, і тому, що в російській республіці нема в сій хвилі ніякого центрального правительствва, з яким можна-б порозуміти ся в справі українського війська, яке стоїть поза границями України, приказую всім українським військовим частям, що перебувають у військових округах Петрограду, Москви й Казаня, в Петрограді петроградському українському революційному штабові, в Москві й Казані українським військовим радам упорядкувати ся після закону екстериторіальности. По повітових радах мається поки-що вибрати комісарів і їх назвища предложити негайно Секретаріатові до потвердження. Комісари для військових справ мають зі мною порозуміти ся. Генеральний секретарь Петлюра“.

Резолюція Малої Ради про Українські Установчі Збори.

На засіданні Малої Ради з дня 31 жовтня н. ст. прийнято таку резолюцію в справі скликання Установчих Зборів України, на яку згодили ся і представники національних меншостей: „Вислухавши пояснення Генерального Секретаріату й наново підчеркуючи необхідність єдности федеративної російської республіки, Мала Рада, визнаючи, що воля народів на Україні до самоозначення може бути висловлена тільки через Установчі Збори України й що таким чином висловлена воля народів України буде погоджена з волею всіх народів, які заселяють Росію, висловленою через загальноросійські Установчі Збори, та висловлюючи певність, що права народів України будуть в повній мірі забезпечені на загальноросійських Установчих Зборах, Мала Рада переходить до чергових справ“.

Генеральний Секретаріат доповнено ще генеральним комісаром без портфелю (представник меншостей). Таким чином уряд України має шість представників від меншостей (Р. Г.).

Генеральний Секретаріат і Каледін. До голови Генер. Секретаріату, як доносить „Роб. Газ.“, прибула делегація робітників Донецького вугольного району й оповіда про те неможливе становище, в якому опинили ся робітничі організації завдяки уведенню воєнного стану в районі донським отаманом Каледіним і забороні всіх революційних організацій. Голова Секретаріату звернув ся з такою телеграмою до голови військового уряду донського козацтва Каледіна: „З огляду на особисті скарги робітничих депутатів гірно-промислового району Донщини Генеральний Секретаріат прохає вас не відмовити дозволити всім робітничим революційним організаціям вільно вести далі припинену військовим станом працю, щоб уникнути страйку району, який згубно відібеть ся на Україні“. Відповідь Каледіна на телеграму Винниченка була така: „Усі розпорядки, що шкодили громадським організаціям в їх діяльності, скасовано. Військовий отаман Каледін“.

Революція і донські козаки. Як доносить „Рус. Сл.“ з дня 21/XI н. ст. в телеграмі з Новочеркаська під датою з попереднього дня, ген. Каледін перебував у Новочеркаську, нікуди не виїжджав і нікуди не посадав козачих військ. Військове козацьке правительтво є проти вмішування козаків у боротьбу між правительством і большевиками. З головної квартири звертали ся до Каледіна телеграфічно дня 11/XI н. ст., щоб вислав до Петрограду й Москви на поміч правительтву дивізію війська, але Каледін відповів, що се протирічливо-б ухвалі козацького круга, що козаки не повинні уживати ся для подавлення внутрішніх розрухів. Се прошенне головної квартири повторяло ся кілька разів, але за кожним разом зустрічало відмову.

Українізація Одеси. „Рус. Слово“ з 21 падолиста н. ст. доносить з Одеси під датою 10/XI: Військова Рада проголосила українізацію Одеси, утворивши тут свій Комітет, якому мають підчинити ся всі військові й горожанські власти. В усіх одеських інституціях установлено українські патрулі.

Погроми Українців у російських губерніях. Генеральний Секретаріат одержав відомости, що погром Українців-виселенців по російських губерніях не припиняється. Так з ст. Ка-

териновки саратівської губ. телеграфують, що Українців-виселенців погромлено й вигнано з їх земель. Постраждавші прохають Секретаріят призначити нове місце для оселення (РГ).

Полонені-Українці в Росії. Український Центральний галицько-буковинський Комітет допомоги жертвам війни при У. Ц. Раді у м. Києві (раніш Комітет допомоги Українцям-виселенцям при У. Ц. Раді) оголосив у часописах відозву, в котрій подає до відома всім бранцям-Українцям, що полекші, якими користують ся полонені Чехи, Словаки й Поляки, поширено розпорядком міністерства війни з дня 18 жовтня н. ст. за ч. 18.370, на бранців-Українців. На основі сеї ухвали Український Центральний галицько-буковинський Комітет допомоги жертвам війни при У. Ц. Раді має право йти з матеріальною і моральною допомогою усім бранцям-Українцям і тому Комітет звернув ся до всіх бранців-Українців з проханням надіслати йому негайно про себе як найдокладніші відомости по таким пунктам: 1) прізвище та імя, 2) цивільне звання, військовий полк, 3) вік, 4) коли попав у полон і де, 5) де живе зараз, 6) яку й від кого пібрав допомогу в час полону, 7) бажання, 8) замітки (Р. Г.).

Револуційні дні в Москві. З цілої Росії мабуть найзавзятіші бої були в Москві. Війна там тривала від 7/XI н. ст. до 15/XI н. ст. і скінчила ся повною побідою большевиків. Гарматніми стрілами зруйновано або спалено багато домів. Великі ушкодження є в забудованнях Кремлю. Проти большевиків виступали всі партії й групи, не виключаючи соц.-дем. меншевиків і соц.-рев. Зрештою се є скрізь по цілій Росії. Жертв у людях в Москві налічуєть ся кілька сот. Між иншим ранено ген. Брусидова кусником гранату, який впав до нього в помешканне й перебив кість правої ноги низше коліна. Переведена відразу операція виключає потребу ампутування ноги.

Автономія Бесарабії. Як доносить „Рус. Сл.“ з Одеси під датою 10/XI, на першій військовій зїзді в Кишиневі проголошено територіальну автономію Бесарабії, переведену молдавським комітетом. Молдавський зїзд скликано явочним порядком всупереч забороні бувшого верховного головнокомандуючого.

Самостійність Кавказу. Бувший міністер І. Церетеллі прїїхав з Кавказу до Москви й заявив перед московськими діячами, що Кавказ вже відокремив ся від Росії і утворив свій правительственный орган. Там уже вибрано парламент у складі 40 депутатів, представників самих тільки різних соціалістичних партій. В тім числі тільки один большевик. На Кавказі спокій. На Дону також спокій. Влада у Каледіна (Рус. Слово).

З діяльності Комітету українського національного театру. Склад Комітету українського національного театру, вибраного перед пів роком громадянством і затвердженого Ген. Секретаріатом, поповнено новими членами шляхом кооптації, як окремих осіб, так і представників театральних інституцій. З відомих українських артистів вибрано до Комітету: Загиркевич-Карпинську, Садовського й Саксаганського, а з драматургів: Олену Пчілку, Яновську, Самійленка й Васильченка. До участі в Комітеті запрошено представників артистичних товариств Українського Національного Театру, Молодого Театру, театру Садовського, Саксаганського, Гайдамаки, Сабініна, від театрального відділу київської Просвіти й Полтавського Драматичного Гуртка. Задумують ще покликати представників і від інших артистичних українських товариств на провінції.

За пів року своєї діяльності Комітет зорганізував трупу у Києві в театрі Троїцького Народного Дому, відкрив у Києві драматичну українську школу для робітників і зорганізував Комітет українського робітничого театру. Тепер організує Комітет курси для режисерів і починає режисерські видання драм українського й західно-європейського репертуару. Яко перша драма режисерського видання вийде Наталка Полтавка. В режисерським виданню драми будуть крім тексту драми всі потрібні для режисера вказівки щодо вистави драми, а крім того будуть додані рисунки декорації, убрання дієвих осіб, типові гріми (маски) персонажів і знімки з кращих артистів у ролях даної драми, а також усі відповідні пояснення. Крім того при-

ступає Комітет до організації трупи української ліричної опери й передвижного мандрівного театру.

При Комітеті зорганізовано кілька комісій, з яких літературно-репертуарна комісія ухвалила на найблизші вистави на сцені Троїцького Народного Дому такі драми: Лихолітте Хоткевича, Огні Іванової ночі Зудермана, Ткачі Гауптмана, Уріель Агоста Гуцкова й Розбійники Шіллера. До комісії вступили здебільшого письменники: Олесь, Самійленко, Старицька-Черняхівська й інші. Тепер літературно-репертуарна комісія зайняла ся переглядом загального репертуару Троїцького Народного Дому (Р. Г.).

До наших передплатників і читачів!

До кінця року вийде ще два числа „Вістника“. Через недостачу паперу, на яким досі друкував ся „Вістник“, змушені ми зменшити наклад тих двох останніх за сей рік чисел до конче необхідного числа примірників, яке вистарчило-б для заспокоєння наших передплатників. З сеї причини не дістануть останніх чисел „Вістника“ воєнки по шпиталях і в полі, січові стрільці та різні гуманітарні інституції, яким висилав ся „Вістник“ переважно даром.

Так само стримаємо висилку „Вістника“ всім патріотам, які привикли читати, а може тільки доставати газету даром, і всім тим передплатникам, які не вирівняли передплати до кінця року. Сі останні дістануть недостаючі числа по надісланню залеглостей.

В наступнім 1918 році „Вістник Союзу визволення України“ буде виходити як тепер, що тижня в зменшенім трохи форматі, в розмірі 16 стор. друку, з ілюстраціями, п. н.

„Вістник політики, літератури й життя“.

Не зважаючи на зменшенне формату, передплата на „Вістник“ підносить ся з 15 на 20 кор. річно, піврічно 12 кор., квартално 6 кор. Ціна поодинокого примірника виносити буде 50 сот. Се збільшенне передплати викликане страшною, впрот неймовірною ціною паперу та друкарських цін. Вистарчить сказати, що ціна незадрукованого аркуша (одного аркуша!) паперу такої великості, як „Вістник“, в залежності від якості виносить 10 до 20 і більше сот.! Але той аркуш треба задрукувати матеріалом, оплатити працю редакторів, співробітників, друкарні, адміністрації і ин.

Просимо наших передплатників і читачів відновляти заздалегідь передплату на рік 1918, аби ми могли від першого числа знати висоту накладу. Наперед заявляємо, що нікому даром і на кредит „Вістника“ не будемо висилати. Виїмку з сього правила будемо робити в окремих випадках, які заслугоють на увагу, тільки для полонених-Українців.

Ціни на папір і працю далі збільшують ся, для того застерігаємо собі кожної хвилі підвищенне передплати.

Управа видавництв Союзу визволення України.

Зміст: Суспільні сили російської революції й Україна.— М. Кордуба. Етнографічна територія України.— Володимр Короленко. Як упала царська влада (Києць). V—IX.— Гр. Чупринка. Привіт.— Перебіг революційних подій у Києві.— Вісти.— До наших передплатників і читачів.

Відповідає за редакцію: Микола Троцький.
З друкарні Адольфа Гольдштерна у Відні